

Prezident

Václav Havel 1990–2003

DANIEL KAISER

Paseka

Paseka

DANIEL KAISER / **Prezident** / VÁCLAV HAVEL 1990–2003

DANIEL KAISER

Prezident

Václav Havel 1990–2003

Paseka / PRAHA - LITOMYŠL

Copyright © Daniel Kaiser 2014

Photography © ČTK, 2014; Ondřej Němec, 2014; Oldřich Škácha, 2014

© Nakladatelství Paseka s. r. o., 2014

ISBN 978-80-7432-529-8

Předmluva

Když v roce 2009 vyšel *Disident*, první díl tohoto politického životopisu Václava Havla, byl ještě Havel naživu, a především ještě trvala polistopadová éra spjatá s jeho jménem. Byla to nejenom éra návratu do Evropy a vstupu do NATO, ale ze systémového hlediska také pokusu vybudovat v zemi politicky liberální režim nastavený tak, aby jedinci nezískávali přílišnou moc, na což dohlížíjí svobodná média – podle západního společenského ideálu. O pět let později, kdy vychází *Prezident*, je polistopadová éra skončena. Vývoj dospěl na křižovatku, z níž lze po krátkém rozhlédnutí pořád ještě navázat na prvních 25 let svobody, nebo také dospět až k oligarchizované demokracii.

Dosavadní systém klasické stranické demokracie a spolu s ním klasické politické strany mezi Čechy prudce ztratily renomé, poklesl i zájem o dění čtyřiceti let pod komunismem a do značné míry přestala hrát roli minulost protagonistů před Listopadem. V době závěrečných prací na této knize byl nejpoblárnějším politikem muž, podle něhož je třeba postavit republiku „odznovu“ – jako kdyby za 25 let budování státu nevzniklo téměř nic hodnotného.

• • •

Václav Havel patřil k těm, kdo v soudobých českých dějinách vyhlížíjí pravidelné, zhruba dvacetileté cykly. V posledních letech svého života opakovaně prorokoval nový zvrát a změnu k lepšímu. Jak by se na vývoj, který přišel nedlouho po jeho smrti, díval, nemůžeme vědět. V devadesátých letech patřil jednoznačně k rozhodujícím tvůrcům epochy a – jak se tato kniha snaží ukázat – je na místě ho s českou transformací identifikovat víc, než dosud bylo zvykem. V druhé polistopadové dekádě se naopak vracel do radikálnějších poloh, které místy hraničily s protisystémovou kritikou. Veřejné Havlovo angažmá rámují dvě vystoupení, která, položíme-li je vedle sebe, působí, jako by snad společnost urazila za prvních dvacet let svobody obloukem cestu zpátky do výchozího bodu.

První a nejslavnější Havlův novoroční projev, přednesený 1. ledna 1990, začíná jako nemilosrdná deskripce: „Naše země nevzkvétá. Velký tvůrčí a duchovní potenciál našich národů není smysluplně využit. Celá odvětví průmyslu vyrábějí věci, o které není zájem, zatímco toho, co potřebujeme, se nám nedostává. (...) Zkazili jsme si půdu, řeky i lesy, jež nám naši předkové odkázali, a máme dnes nejhorší životní prostředí v celé Evropě. Dospělí lidé u nás umírají dřív než ve většině evropských zemí. (...) Ale to všechno není stále ještě to hlavní. Nejhorší je, že žijeme ve zkaženém mravním prostředí. Morálně jsme onemocněli, protože jsme si zvykli něco jiného říkat, a něco jiného si myslet.“ Pak ale řečník nabízí východisko, naději, že když teď jeho spoluobčané mají šanci vzít věci do svých rukou, naváží na „humanistické

a demokratické tradice“, jež se „nenápadně přenášely z generace na generaci, aby je v pravou chvíli každý z nás v sobě objevil a proměnil je ve skutek.“ To, co Havel načrtává, je hrůza s dvojtečkou na konci, a není důvod, proč by vzápětí neměla následovat zářná epocha národních dějin.

Svou poslední bilanční řeč pronesl Václav Havel o téměř dvacet let později, 17. listopadu 2009. Hodnocení reality roztroušené napříč textem je černé: politické strany jsou „lehce nelegálními strukturami“ státu, rozhodující navíc „kdesi v příšeří“ o tom, co má stát dělat; velké kusy české krajiny podléhají „zvrácenému stavebnímu běsnění“ velkoskladů, nákupních hal a hypermarketů; chceme se „dost nesmyslně“ stát energetickou velmocí. „Je zkratka cosi divného, až nebezpečného na způsobu, jímž naše země vzkvétá.“ Za dalších dvacet let prý bude líp, ale to už divákům České televize prorokoval muž, který viditelně šel ke konci života, a bylo zřejmé, že sám nepočítá s tím, že by onu změnu k lepšímu zažil.

Máme in memoriam brát víc za slovo pozdního Havla, byť jen proto, že pozdější názor bývá podepřen delší životní zkušeností? Nebo máme pozdního Havla chápat jako nářky starého pána, jenž se musel vyrovnávat se ztrátou vlivu a životní náplně, a místo něj popřávat sluchu veselému prezidentovi, jak vystupoval na veřejnosti po většinu devadesátých let?

Každopádně tak jako smrt TGM v roce 1937 symbolicky zahájila konec meziválečného Československa, skon Václava Havla v prosinci 2011 předznamenal konec té kapitoly českých dějin, jejímž byl uvaděčem. Leitmotivem této knihy je hledání odpovědi na otázku, jak Havla k prvním 25 letům po listopadu 1989 vztáhnout a jaké mu v nich vyčlenit místo.

Moc mocných (1990)

Devadesátá léta patří k nejveselejším kapitolám moderních českých dějin. Kdybychom jejich optimismus, pocit nekonečného večírku a nových možností měli personifikovat do jedné osoby, nemůže to být nikdo jiný než Václav Havel. Bez hrubé skici opojné atmosféry, v níž se ocitl po své inauguraci, nejspíš vůbec nelze pochopit, s jakými pocity prožíval svoji pozdější politickou dráhu, která v kontrastu se snovým startem už vždycky musela vypadat tu méně, tu více fádňě.

V první polovině roku 1990 disponoval takovou mocí jako už potom nikdy. Tehdy se nejmíc přiblížil ideálu lídra, jak ho kdysi popsal v *Moci bezmocných*: charismatická figura na čele neformálního, ad hoc ustaveného hnutí, které se po dosažení cíle samo rozpustí. Tím hnutím byla pro něj emancipační vlna ve společnosti, cílem přivést český a slovenský národ ke svobodným volbám, ale cíl se dal za pochodu nastavovat a posouvat dál za horizont.

Rozhřešení

Prudkým skokem, během jednoho měsíce, se Václav Havel vyšvihl z kategorie „nepřátelská osoba“ do čela státu. Jemu samému činilo potíže si na nový status zvyknout. Ještě na Štědrý večer, kdy zbývalo pouhých pět dní do volby prezidenta, předpokládal, že ho tajná policie stále odposlouchává, a tak jednání s lidmi, které chtěl získat pro práci v prezidentské kanceláři (že bude zvolen, o tom už nebylo pochyb), raději přesouval ze svého bytu o patro níž k sousedům.¹ Prezidentův zvyk svolávat strategické porady do hradní restaurace Vikárka, v pozdějších dobách karikovaný, měl svůj původ v revolučních dnech – Havel předpokládal, že ve středověkých klenbách na rozdíl od místností v prezidentské kanceláři nebudou nainstalované štěnice. Týden po nástupu do funkce, když přijel do Lán na obhlídku prezidentského zámku, v důvěrném zápise o svých dojmech píše, že členové doprovodu objevili v Lánech jakousi gigantickou vysílačku: „Vše je nepochybně stále odposloucháváno, včetně parku. Ale to nám je jedno.“²

Zatímco jedna část jeho osoby se musela zbavovat návyků štvance, druhá se učila žít s nesmírnou popularitou. Studentský průzkum z počátku prosince, podle něhož si ho za prezidenta přálo zanedbatelné jedno procento Pražanů³ a jímž se v revolučním Občanském fóru oháněli protivníci jeho kandidatury, do tří týdnů úplně přestal platit. Pomocí soustředěné kampaně zahrnující vystoupení v televizi, rozhovory do novin a šňůru „spanilých jízd“ po republice (zvláštní důraz kladl jejich organizátor Ladislav Kantor na města spjatá

s dělnickou třídou, jako byly Ostrava, Košice nebo Kladno; takovou starost měli v OF o to, jak intelektuála Havla přijmou dělníci), se podařilo zhoupnout preference tak, že týden před prezidentskou volbou už si Václava Havla na Hradě přálo 73 procent obyvatel Čech a Moravy.⁴ Stalo se tedy přesně to, co počátkem prosince na poradě v KC OF předpovídal divadelník Petr Oslzlý – lidé byli tvární a miláčka opozičně naladěných intelektuálů si rychle zamílovali také. Ale stalo se ještě víc: vypukla havlománie.

Nepřirozená očekávání, která nový prezident v mnoha lidech budil, se zachovala v korespondenci proudící na Hrad, do Občanského fóra i k Havlovi domů na Engelsovo nábřeží. Jenom během ledna 1990 obdržela prezidentská kancelář 30 tisíc dopisů.⁵ Za celý rok 1990 došlo 91 tisíc dopisů adresovaných Havlovi jak na Hrad, tak k němu domů.⁶

Typické pro hradní poštu prvních měsíců byly žádosti o prezidentovu intervenci ve prospěch pisatelů, někdy explicitní prosba, aby prezident odstranil jejich nadřízeného. Například přednosta jedné kliniky nemocnice na Karlově náměstí v Praze se v dopise Havlovi na úvod představil jako osobní lékař českého primase Tomáška. Pan kardinál je vážně nemocný a pouze pisatel v Jeho eminenci ještě dokáže vykřesat radost ze života. V nemocnici bohužel po panu doktorovi jdou staré komunistické struktury, které v revolučních dnech na chvíli sklonily hlavy a teď je opět zdvihají. Jediný, kdo může zachránit přednostovu kariéru, a tedy i Tomáškův život, je prezident Havel: „Vážený pane president, v zájmu zdravotního stavu pana kardinála Tomáška se na Vás obracím, zda můžete ovlivnit uvedenou situaci. Rozhodnete-li se, je-li to možné, učiňte prosím co nejrychleji, ona mafie pracuje tajně, ďábelsky rafinovaně a rychle. Snad by pomohla i jedna „kádrová změna“.“⁷

Podobně žádaly od Havla i různé pracovní kolektivy, aby z jejich továrny vymetl nemilované komunistické bosse: „Vážený pane prezidente Václave Havle, nejprve Vám za všechny dělníky Českých závodů Strakonice blahopřejeme ke zvolení, (...) podporujeme Váš novoroční projev, no prostě jsme stále s Vámi. Zároveň Vás tímto prosíme, abyste na naši žádost vyzval zkompromitované vedení našeho neprosperujícího podniku Českých závodů Strakonice, aby zkompromitovaní členové vedení uvolnili své funkce lepším, chytřejším a vzdělanějším. (...) Aby nebylo zapotřebí přistupovat k násilí, jak jsme tomu byli sami svědky v Rumunsku, které odsuzujeme,“ psal mu pracovní kolektiv ČZ Strakonice.⁸

Kromě žádostí o mocenský zásah proti starým strukturám přicházely někdy paradoxně i prosby oněch starých strukturu o zásah na jejich ochranu, tak univerzální byl tehdy Havlův vliv: „Vážený pane prezidente, dne 4. 1. 1990 navštívil okolo 12.00 hodin náš MNV Vojkovice, okres Mělník, občan naší obce..., který se vrátil z nápravného zařízení. (...) Překvapilo mě, jako

Na začátku devadesátého roku podnikal prezident spanilé jízdy po republice, rád jezdil i mezi dělníky. Foto ČTK / Igor Zehl, 1990.

předsedu MNV Vojkovice, že vystupoval z Vašeho pověření s tím, že musí na celý náš obvod pěti obcí /1000 obyvatel/ a jiné obce, včetně města Kralupy nad Vltavou, dohlédnout.“⁹

Prezidentův čas byl omezený a prezidentská kancelář byla samozřejmě nastavena tak, aby se drtivá většina žádostí k Havlovým očím vůbec nedostala. Větší námahu dalo odfiltrovat prosebníky, kteří osobně docházeli do KPR. Ti nejvytrvalejší se probojovali až ke kancléři Schwarzenbergovi: do Švýcarska provdaná zpěvačka Naďa Urbánková, která chtěla privatizovat nějaké sanatorium; čechoamerický ekonom Jan Vaňous, který se přes Hrad snažil získat místo vládního konzultanta pro privatizaci; legendární komik a poúnorový emigrant Jára Kohout, který od prezidenta žádal pomoc při restituci svých znárodněných podniků – vinárny, divadla a vily.¹⁰

Přestože prezident ani jeho nejbližší spolupracovníci cestičky v zásadě nikomu neprošlapávali,¹¹ neustálý příliv lidí, kteří přicházeli s nadějí, že se jim tu dostane pomoci, se na náladě v prezidentské kanceláři musel nějak podepsat. Byl to vlastně jen komplikovanější projev zájmu a pozornosti, s nimiž se Václav Havel setkával na každém kroku. Vzдорovat roztouženému zájmu a často až komickému zbožštění nebylo lehké a občas se mu to nedařilo. Asi nejlépe havlománii vystihl Vladimír Renčín v karikatuře otištěné v Lidových novinách krátce po televizní inscenaci jedné jeho hry: dva přísní muži v kožených pláštích zvoní u dveří a na pána, který otevře, spustí: „Státní bezpečnost. Že prý se vám nelíbí Havlova *Audience*?“¹²

V rádiu se hrál vlezlý, horkou jehlou šitý rokenrol „Ať žije Havel, ať žije pan Havel, ať žije náš prezident“. Během audience představených katolických řádů skandovali mniši shromáždění na třetím hradním nádvoří „Slunce ať svítí, kde jsi ty“.

Na jaře 1990 stávaly na chodníku pod Havlovým bytem na nábřeží vytrvale tři slečny, přezdívané Havlem a jeho lidmi tři gracie. Když si konečně po jednom z prezidentových pozdních příjezdů domů dodaly odvahy a svůj idol oslovily, ukázalo se, že by rády na Hradě získaly práci, aby Havlovi mohly být co nejbližší. Prezident neváhal, na lístek v bločku napsal vzkaz vicekancléři Pavlu Kučerovi: „3 gracie jsou jediné mně věrné osoby v ČSFR. Prosím, zkuste je nějak zaměstnat na Hradě. Havel“¹³ – a tři místa v hradním aparátu se okamžitě našla.

Ještě neuvěřitelnějším případem revoluční vykolejenosti byl tzv. dětský fotograf, dvanáctiletý chlapec, jehož si prezident jednou všiml, jak ho se záparem fotografuje, což se mu zalíbilo a tak jej spontánně začlenil do své družiny.¹⁴ Chlapec po vyučování docházel na Hrad, několikrát se účastnil prezidentových výjezdů a cest a především se svým amatérským fotoaparátem dostal možnost fotit oficiální body programu hlavy státu, což Havlovy

protějšky čas od času zaskočilo. V tak výjimečnou dobu a pod tak výjimečným prezidentem však nikdo striktně nevy MÁhal ani protokolární, ani bezpečnostní pravidla.

Veřejná kritika prezidenta zakázaná nebyla a vulgárnější tiskoviny se tím směrem brzy vydaly, v lepších médiích se ale téměř nevyskytovala. Československá televize byla k Hradu velmi vstřícná, přestože si prezident příležitostně stěžoval u jejího vedení, například když redaktoři z jeho inspekční cesty po západních Čechách sestříhali, jak se mu zdálo, „diletantský nesmysl“.¹⁵ Znejistělé Rudé právo, donedávna tiskový orgán ÚV KSČ, se bálo mít silnější názor, natož na svůj nedávny prominentní terč. Lidové noviny se vědomě profilovaly jako hradní deník. Mladá fronta zkoušela kritičtější polohu, sama si ale stanovila nízký strop. Když například na jaře přetiskla jeden hrubiánský čtenářský dopis, v němž pisatelka prezidenta nazvala blbečkem,¹⁶ redakce si druhý den za „nešťastně zvolený příklad“ posypala hlavu popelem a omluvila se. Tolika dobrovolných, nevynucených ohledů se žádnému dalšímu českému politikovi už nikdy nedostalo. Zvláštní režim pro Havla platil listopadem 1989 počínaje vždycky a v první polovině roku 1990 hraničil s neschopností aplikovat na něho zásady kritického myšlení.

Avšak média v tomto bodě spíš než aby utvářela, jen předjímalá názor svých zákazníků. Je samozřejmě otázka, jak to, že zrovna Havel, člověk s elitním původem, elitářskými sklony a výjimečným životním osudem posloužil Čechům jako mentální kotva pro náročné období transformace, a jak to, že zrovna jeho Češi ve své většině tak hladce akceptovali.

Nějaký čas by zřejmě akceptovali leckoho. Jak ukazuje strmá a prchavá popularita Valtra Komárka nebo Alexandra Dubčeka, česko-slovenská veřejnost byla v této převratné době ochotna zamilovat se v podstatě do kohokoliv, kdo bude jiný než zkostnatělý Jakešovo ÚV. V té chvíli záleželo hlavně na tom, koho se bývalá opozice rozhodne veřejnosti naservírovat. Od jistého bodu byl ale Havel pánem své politické dráhy on sám.

Tento ráckující, mile nešikovný muž měl ze všech nových politiků nejpodivuhodnější životní příběh, a proto nejvíc odpovídal přirozené lidské potřebě po happy-endech. Reprezentanti nové garnitury (Dienstbier, Pithart a další) na náhlé zvraty ve svých životních osudech upozorňovali opakovaně a s chutí. V Havlových projevech z té doby najdeme údiv nad osudem, který si s ním takhle zahrává, v prvním roce tak často, až to působí nestřídmě. Důležité ale bylo, že sebestřednost u něho nebyla doprovázena potřebou lidí méně pozoruhodné trápit, že Havel byl mírný člověk – a touto svou mírností, touhou dosáhnout konsensu, se přesně hodil pro začátek nové éry.

Opozice před listopadem byla všechno, jen ne masové hnutí. Pro hrstku osvědčených hrdinů s Havlem v čele by nebylo nic lehčího, než ve svých

spoluobčanech vyvolávat pocit hanby. Kupodivu se k této figuře uchýlili pouze nemnozí, navíc až za dva roky po volebním krachu Občanského hnutí, které někteří jeho předáci nepřipisovali svým matným politickým výkonům, ale tomu, že voličům pohled na disidenty připomněl jejich vlastní zbabělost.

Prezidentovi ani jeho spolupracovníkům se taková chyba nikdy nestala. Raným znamením, že Havlova skupina nepůjde cestou drásání, nýbrž hojení ran, byl už v listopadu 1989 incident se spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem, jehož nepustili k mikrofonu na balkoně Melantrichu především z obavy, že by davům na náměstí mohl začít ironicky předhazovat, co je zdrželo.¹⁷ Havel svůj sklon nikomu nic nevyčítat občas dováděl ad absurdum – především teorií, že s režimem jsme si v nějaké míře zadali všichni. Při projevu z balkonu Staroměstské radnice 25. února vyzval k odstraňování hrůz, „které jsme zdědili po předchozím režimu a za něž jsme koneckonců všichni do jisté míry také zodpovědní, byť jen tím, že jsme o nich tak dlouho mlčeli, ačkoliv jsme o nich dobře věděli.“¹⁸ Kromě toho, že rozprostřít vinu na všechny bylo věcně nesmyslné a škodilo to raným snahám vypořádat se s konkrétními komunisty a konkrétními zločiny, lze také pochybovat, jak upřímně mohl takovou nivelizaci zásluh a provinění v komunistické éře myslet člověk, který se v ní choval vzorově.

Příležitostně se i Havel nad minulostí některých svých protivníků uškříbal, zpravidla když se s nimi ocitl v nějakém sporu ze současnosti. Příkladem může být pozoruhodná symbióza Hradu s Rudým právem. Už v první polovině devadesátých let navázal Havel dobré vztahy s několika redaktorkami *RP*, což mu umožnilo používat tento list k pohodlnému šíření svých názorů ve velmi vstřícných rozhovorech či zpravodajství. Když například koncem roku 1994 vrátil sněmovně návrhy dvou zákonů a vyvstala potřeba vyjádřit se veřejně v souvislostech, okamžitě se mezi jeho favorizovanými kanály ocitla hradní zpravodajka *RP* Jitka Götzová. „Já jsem si celý takový interview sám napsal... Jednou z možností je, že bychom se pokusili domluvit s paní Götzovou tak, že by si moje otázky osvojila...“¹⁹ O šest roků později tatáž Götzová, teď už do *Práva*, napsala zprávu, že z Hradu odchází Havlův dlouholetý přítel a šéf ochranky Antonín Maněna a že se to děje na přání první dámy Dagmar, což byla všechno pravda – a z Götzové se v prezidentových pokynech pro spolupracovníky rázem stala „zlá komunistická drbna“, s níž on při služební cestě „odmítá vstoupit do letadla“.²⁰

Podobně když se v roce 1996 několik tuzemských intelektuálů, novinářů a umělců pohoršovalo nad tím, že prezident navštívil pražský koncert Michaela Jacksona, Havel o nich v úvaze nahrané pro privátní účely mluví jako o lidech, „kteří desítky let mlčeli ke všemu a chodili na komunistický manifestace a mávali tam mávátky, tak ti lidi najednou si hrajou na moudrý a říkají,

že Michael Jackson je pokleslost moderní doby. Oni jsou pokleslost moderní doby. Oni do toho kanalizují své špatné svědomí.“²¹

A konečně když mu v roce 1998 sociální demokrat František Ringo Čech a předseda lidovců Josef Lux vyčetli nezáměrně o politické vězně padesátých let (místo na sjezd Konfederace politických vězňů šel uvítat hokejisty, kteří přiváželi zlaté olympijské medaile z Nagana), nazve toho prvního „pořadatelem sexuálních mejdanů pro normalizační papaláše“ a k druhému jízlivě podotkne, že on, Havel, „za ně (politické vězně – pozn. aut.) veřejně bojoval už před čtyřiceti lety, tedy v době, kdy pan Lux buď nebyl na světě, anebo agitoval jménem Národní fronty pro účast ve volbách.“²²

Takovou upřímnost si ale prezident dovoľoval pouze v tajných pokynech spolupracovníkům, respektive před blízkými přáteli. Dokud byl prezidentem, zásadně je neventiloval na veřejnosti. Veřejnosti naopak v už zmíněném novoročním projevu 1. ledna 1990 přednesl fantastický výklad, který vlastně každému jedinci dával možnost cítit se platnou součástí probíhajících změn: humanistické a demokratické tradice „kdesi v nevědomí našich národů a národních menšin dřímaly“ tak, „aby je v pravou chvíli *každý z nás* (kurzíva autor) v sobě objevil a proměnil je ve skutek.“²³

První kritici začali Havlovi mírnost v hodnocení minulosti vytýkat už v průběhu roku 1990, ta mírnost ale vedle vyvíňování konkrétních nositelů komunistického režimu měla i svou blahodárnou stránku. Tezí, že s komunistickým režimem si zadali všichni, nabídl prezident společenské většině, která byla pasivní a na režimu se přímo nepodílela, rozhrěšení a hodinu nula.

Kategorie Kontroverzní čin

Atmosféru zbožštění kolem sebe si Václav Havel jasně uvědomoval a ovšem i užíval. Po čase si napůl v žertu veřejně postěžuje: jak prý někde zahlédne psa a podotkne, že ten pes je ošklivý, „hned se najde deset lidí ochotných ho zastřelit.“²⁴

První reakce ale byla si se zblázněnou veřejností trochu pohrát a vyzkoušet si, kam až je ochotna ho následovat. Do důvěrných podkladů pro poradu na Vikárce 7. ledna k tomu napsal: „Nemám-li se stát pro lidi pánembohem, spasitelem a předmětem nebezpečného kultu, musím je občas dráždit kontroverzními činy. Proto jsem si vymyslel aféru s odsunem, v níž všichni – od Adamce po Občanské fórum – zahráli svěřené role, aniž o tom věděli. Budou další aféry (trest smrti, přesněji milosti pro odsouzené k smrti)...“²⁵

Obě věci byly od prezidenta myšleny jako pokus investovat vlastní popularitu do nepopulárních, avšak z jeho pohledu hodnotných témat.

Tzv. aférou s odsunem otevřel zapomenuté téma odsunu německé menšiny po druhé světové válce. To, čemu se poněkud nepřesně říká „Havlova

Když nastupoval na Hrad, bylo Sašovi Vondrovi 28 let. Václav Havel v něm do značné míry viděl svého adoptivního syna. Foto Ondřej Němec, 1992.

omluva Sudetákům“, začalo už v polovině října 1989. Tehdy disident Havel zmínil svůj kritický pohled na vystěhování německé menšiny z Československa po druhé světové válce v korespondenci s německým prezidentem Richardem von Weizsäckerem, která předcházela slavnostnímu předání Mírové ceny německých knihkupců. Celou věc nakouzl na radu Karla Schwarzenberga,²⁶ českého šlechtice z Vídně, který ho poprvé navštívil v Praze v roce 1987 ještě coby předseda Mezinárodního helsinského výboru a který Havlovu německou politiku významně poznamenal i v následujících letech. Weizsäcker s Havlovým svolením z dopisu citoval ve svém novoročním projevu.

Domácí veřejnost však o poválečném odsunu zčásti vůbec nevěděla a zčásti na některé polohy propuknuvší debaty nebyla připravena. Jeden starší pán zahájil na protest proti Havlovu nadbíhání „Sudetákům“ přímo na nádvoří Pražského hradu hladovku (prezident ho posléze přijal, přičemž mu omylem předal dopis určený pro Michaila Gorbačova) a OF poprvé ucítilo potřebu se od svého prezidenta distancovat.

Pikantní na tom bylo, že Fóru tehdy vládl Petr Pithart, který na „vyhnání Němců“ tradičně míval mnohem ostřejší názor než Havel. Pithart ale své názory ostře vyjevoval, když nebyl u moci – a tehdy byl u moci nejvíc ve svém životě. On a Občanské fórum nutně museli přijímat odpovědnost za transformaci, která ještě ani nezačala. OF muselo myslet na podporu mezi voliči a muselo nějak reagovat na znepokojené hlasy ze svých poboček po republice.

Naopak prezident byl tak populární figura, že neměl potřebu se za své názory vyjvené ještě v disentu kát a už vůbec ne zpovídat se nějakým místním Občanským fórum. A tak když se Pithart 3. ledna 1990 chystal do televize, aby tam přednesl opatrné, „pročeštější“ stanovisko k odsunu, přišel si to s ním do Špalíčku vyřídit Saša Vondra. Ač pod Vondrovým nátlakem Rada OF stanovisko lehce zmírnila, přesto v něm zůstalo důležité konstatování, že „omluva československé vlády za odsun Němců není žádným řešením“. Vondra v tom spatřoval protihavlovský osten, předáky OF na místě obvinil, že torpedují prezidentovu práci, a vynadal jim do „senilních dědků“.²⁷

Ohlašovala se tu už konjunktura témat z novodobé historie, která měla naplno propuknout v následujících letech. Navzdory vášnivému průběhu nicméně tato zahajovací debata o odsunu byla svým tématem v zásadě akademická. Amnestií vyhlášenou k 1. lednu 1990 riskoval prezident mnohem víc – amnestie nejsou u obyvatelstva populární nikdy a ta Havlova byla o to nepopulárnější, oč byla velkorysejší. Na svobodu vyšlo téměř 24 z 30 tisíc československých vězňů. Prezident prominul tresty do dvou let (a do tří let za trestné činy spáchané z nedbalosti). Ačkoliv z exekutivy proti amnestii zaznívaly silné výhrady, nenechal si Havel do svého plánu mluvit. Místopředseda federální vlády Ján Čarnogurský při jednáních s prezidentovým emisarem

Vondrou dosáhl pouze toho, aby se z konceptu amnestie některé kategorie vypustily, nicméně podle jeho pozdějšího odhadu se mu navrhovaný rozsah amnestie podařilo srazit jen asi o pět procent.²⁸

Disident Čarnogurský měl sám čerstvou zkušenost z vyšetřovací vazby, která ho utvrdila v jeho starších zkušenostech z advokátní praxe, že totiž většina vězňů sedí právem, přestože byla odsouzena komunistickou totalitní justicí. Disident Havel si naopak ze svých let prožitých za mřížemi přinesl tendenci vidět v odsouzených automaticky i oběti. V tomto duchu psal 10. ledna soudcovskému stavu, jehož členy předtím nadzvedl obrat „pokleslá justice“ v novoročním projevu. Prezident v dopise soudcům vysvětluje, jak k tomu závěru došel: „Byl jsem několik let ve vězení a od téměř všech vězňů, s nimiž jsem se setkal, byť se dopustili sebeodpudivějších trestných činů, jsem vyslechl bezpočet výpovědí o tom, jak byla krácena jejich zákonná práva v době trestního řízení.“²⁹

Na širokém pojetí amnestie je pozoruhodné, s jakou sveřepostí tu prezident s menšinovou zkušeností vězně prosazuje svůj menšinový názor. Tady si byl Havel jistý, že koná správnou věc. O to víc ho zaskočily konkrétní následky jeho velkorysosti.

Už od ledna to vřelo ve slovenském Leopoldově, ve věznici, kde zhruba desetinu osazenstva tvořili vrahové a i jinak tu byla soustředěna řada recidivistů, na něž se amnestie nevztahovala. Po prvních nepokojích následujících bezprostředně po vyhlášení amnestie přišla druhá vlna nepokojů v únoru, kdy se militantní část vězňů zabarikádovala na ubikacích. Požadovali amnestii nikoliv částečnou, ale totální.³⁰ Prvního března byla vyhlášena hromadná hladovka, napětí se stupňovalo a zneklidněný Havel se je pokusil zmírnit. Šestáho března do věznice vyslal svého osobního emisara Jána Langoše se sérií menších návrhů, jak vězňům ulevit a vyjít vstříc stížnostem, o jejichž reálném základě coby zkušený muhl nepochyboval. Dopis, který vezl Langoš, začíná jako televizní projev, oslovením „Milí spoluobčané“ a dosti empaticky pokračuje: „...myslím, že si umím představit rozsah a druh problémů, které vás dovedly k vašemu protestu.“ V celém dopise sice prezident ignoruje požadavek vzbouřenců dát milost všem, místo toho však avizuje humánnější výkon trestu: novelizaci trestního zákona, která uleví i recidivistům, čistku ve vězeňském sboru (vězni už v prosinci 1989 předložili seznam obzvláště brutálních dozorců), příjezd zahraničních expertů, v některých případech dokonce převoz z nenáviděného Leopoldova jinam: „Zkoumáme možnosti, jak eskortovat ty z vás, kteří jsou dlouholetým pobytem ve vězení fyzicky nebo i psychicky postiženi, do jiných zařízení.“³¹

Jenže vzbouřenci prosbu, aby výměnou za zlepšení ve výkonu trestu ukončili svůj protest, nevyslyšeli, naopak koncem března se vzpoura rozšířila tak,

že musel zasahovat policejní Útvar rychlého nasazení. Zásah skončil vypáleným traktem vězení, několika těžce zraněnými vězni a policisty a posléze 61 odsouzenými vzbouřenci.³² I do Československé televize tehdy pronikly záběry dobyté budovy, kde z jednoho okna ještě povelával plakát s nápisem „Nech žije Havel“.

Leopoldovské drama v sobě skrývalo potenciál poškodit reputaci prezidenta i nového režimu jako takového. Vzpouora byla naštěstí potlačena bez obětí na životech (zahynul sice jeden vězeň, ale při manipulaci s výbušninou) a Havel s úlevou povýšil velitele zásahu Andreje Sámela do hodnosti generálmajora. Zajímavé bylo, jak řešil dilema mezi svými niternými pocity mukla a základními potřebami státu. Ovšemže imperativ nastolení pořádku dostal nakonec přednost, ale prezident byl přesto ochoten jít se vzbouřenci až na kompromis, který, pokud by ho přijali, mohla veřejnost vnímat jako nemístnou slabost.

Během vzpoury z Leopoldova aspoň nikdo neuprchl, nicméně část z oněch 24 tisíc vězňů propuštěných na amnestii způsobila menší vlnu kriminality. Prezident se sice později bude ohánět úředními statistikami, podle nichž v roce 1990 propuštění vězni spáchali jen devět procent trestných činů v českých zemích a sedm procent na Slovensku,³³ bezprostředně po amnestii si ale tak jistý nebyl. Připustit veřejně, že to s velkorysostí přehnal, nešlo. Do podkladů pro zmíněnou strategickou poradu na Vikárce 7. ledna v bodě věnovaném amnestovaným poznamenal: „Potlačit publicitu o jejich řádění, ať není povstání veřejnosti.“³⁴

V té chvíli (Leopoldov měl teprve přijít) plánoval, jak jsme viděli, jít ještě dál a omilostnit i vězně odsouzené k trestu smrti.³⁵ Přestože k tomu se nakonec neodhodlal, vyvstává tu před námi obraz osvíceného panovníka, který při nástupu na trůn pociťuje takovou legitimitu – v jeho případě nikoliv od Boha, ale od historie a nadšeného obyvatelstva –, že si může dovolit prosazovat i velmi menšinové názory.

Jsmetady

Za hranicemi na Václava Havla čekalo stejně vřelé přijetí jako doma. Nepřišlo to zcela nečekaně, už několik měsíců před pádem komunistického režimu se na nejznámějšího československého disidenta začaly sypat různé prestižní ceny: v říjnu 1989 obdržel Mírovou cenu německých knihkupců, o něco později ze Švédska Mírovou cenu Olofa Palmeho, a dokonce sahal i po Nobelově ceně míru. Těsně před oznámením laureátů – připadlo shodou okolností na jeho narozeniny 5. října – propadli Havel i jeho okolí představě, že nominace na Nobelovku skutečně vyjde. Dopředu se nechal fotografovat a poskytoval předpřipravené rozhovory,³⁶ na vyhlášení potom čekal v bytě Dany Němcové se zhruba padesátkou přátel a skupinou západních novinářů.³⁷

Nobelovu cenu míru za rok 1989 však obdržel tibetský dalajláma, a tak se lavina publicity ve světě odložila zhruba o čtvrt roku. Po vstupu na Hrad ale dramatik v Havlovi tušil, že pozornost, již teď na sebe Československo přitáhlo hezkou legendou o sametové revoluci, poputuje jinam, pokud se mu nepodaří rychle ji podchytit velkou diplomatickou ofenzívou.

Od prvních dní v úřadu tak prezidentoval na dvou frontách, doma a venku. První zahraniční cestu vykonal už během prvního týdne ve funkci a spěchal s ní hlavně proto, aby předešel pozvánce ze Sovětského svazu. Tu by bylo trapné odmítat, jet ale nejprve do Moskvy považoval už ze symbolických důvodů za vyloučené. Odpadá-li povinnost ukázat se nejdřív v centru impéria, velí diplomatický zvyk navštívit nějakou sousední zemi. A protože do Polska jet nechtěl kvůli prezidentovi-strůjci stanného práva z roku 1981 Wojciechu Jaruzelskému, padla volba na NDR a západní Německo. Byl v tom prvek překvapení a to se Havlovi zamlouvalo. Cesta se připravovala narychlo od konce prosince, spolková diplomacie však pochopila výjimečnost chvíle a radikálně zkrátila obvyklé přípravné práce.

Daní za rychlost byl organizační zmatek – ve východním Berlíně někteří prezidentovi poradci neměli ani partnera ke schůzkám a museli trávit čas procházkami kolem Braniborské brány. Do Mnichova, kam se Havlova delegace přesouvala týž den z Berlína, sice z Bonnu dorazil vládní tábor i opozice, ale o ničem podstatném se nejednalo. Všichni chtěli zblízka vidět „prezidenta-filosofa“. Naopak pro Českoslováky to byl především užitečný výlet. Část československé delegace byla poprvé na Západě, mladý ředitel zahraničního oddělení KPR Vondra například prvně v životě cestoval letadlem. Dojmy byly veskrze dobré. Havel si z Mnichova vezl slib kancléře Kohla, že se na něho může kdykoliv s čímkoliv obrátit, a silný estetický dojem z kolony policejních motocyklů, která je doprovázela z letiště do města a zpět. Brzy po návratu si motocyklistickou kolonu složenou ze strojů BMW nechal pořídit také.

Jestliže volba Berlína a Mnichova symbolizovala napřaženou ruku vůči sudetským i „říšským“ Němcům, ještě symboličtěji a historičtěji měla vyznít návštěva Spojených států v druhé polovině února. Československá strana státní návštěvu pojala jako obří školní výlet; ve dvou letadlech letělo dohromady na 150 lidí: kromě prezidentovy kohorty členové vlád, poslanci, ale i různí revolucionáři maskovaní za novináře, studentští předáci nebo tři vysokoškolské rektory. Několik členů delegace si s sebou dokonce vezlo příbuzné, kteří neměli žádnou funkci ani agendu. Když měla prezidentská flotila mezipřistání – na Islandu a v Kanadě –, někteří jedinci vystupovali a jiní zase přistupovali.

Za normálních okolností by Američané takový cirkus nedovolili, protentokrát však přivřeli oči. Paradoxně jediné jméno z dlouhého seznamu, nad

nímž jejich přípravný výbor zvedal obočí, bylo jméno jedné z hlavních hvězd sametové revoluce, ministra zahraničí Jiřího Dienstbiera, který koncem šedesátých let pracoval ve Washingtonu jako zpravodaj pražského rozhlasu a FBI ho vedla jako špiona československé rozvědky. Hrad musel za Dienstbiera lehce zalobbovat.³⁸ I to se však podařilo, byla to neopakovatelná chvíle a Amerika se těšila na příjezd tzv. *freedom fighterů*.

Díky přípravným kontaktům s americkou diplomacií i zprávám spolupracovníků, kteří návštěvu připravovali a mohli mu například reportovat, jak utěšeně se rozvíjí příprava večírku, na nějž československého prezidenta přijde pozdravit umělecká elita země, si Havel uvědomoval, že se v Americe stává celebritou. Svůj projev ke Kongresu 21. února,³⁹ který byl nejdůležitějším bodem programu, také jako celebrita zahájil: „Když mne 27. října loňského roku naposledy zatýkali, nevěděl jsem, zda je to na dva dny nebo na dva roky. Když mi přesně měsíc poté řekl rockový hudebník Michael Kocáb, že budu asi navržen do funkce prezidenta, myslel jsem si, že to je jeden z jeho obvyklých žertů. Když mne 10. prosince 1989 můj přítel herec Jiří Bartoška navrhl na velkém mítinku v Praze jménem Občanského fóra do úřadu prezidenta republiky, považoval jsem za vyloučené, že mne náš parlament, zděděný po předchozím režimu, může do tohoto úřadu zvolit. Když jsem byl o devatenáct dní později jednomyslně zvolen prezidentem své země, netušil jsem, že za necelé dva měsíce budu mluvit před tímto slavným a mocným parlamentem a že má slova budou přímo sledovat miliony lidí, kteří o mně nikdy neslyšeli, a že stovky politiků a politologů budou odborně zkoumat každé slovo, které řeknu.“

Jádrem jeho řeči byla mezinárodní politika. Havel kongresmanům oznámil, že přichází éra multipolarity, tedy že USA si po abdikaci svého hlavního soupeře SSSR napříště budou muset zvykat na to, že jsou jen jedním z mnoha hráčů, ale měly by to vzít optimisticky: toto vymanění „z poněkud už přežilé kazajky bipolárního vidění světa“ vyústí do Lincolnovy rodiny člověka. „Umlíte si představit, jakou úlevu by to přineslo té části světa, která se – ačkoliv největší – z jakýchsi důvodů nazývá třetí?“

Nato Havel oznámil, že po Sovětech chce, aby většina jejich vojáků odešla z Československa ještě před prvními svobodnými volbami v červnu; je to prý kvůli stabilitě v zemi i v Evropě, vždyť „většina důležitých vojenských i jiných evropských konflagrací po staletí tradičně začínala a končila přímo na území Československa, anebo s tímto prostorem nějak souvisela.“

Washington posléze vyzval k velkorysé pomoci Sovětskému svazu, i finanční: „Často slyším otázku, jak nám Spojené státy mohou dnes pomoci. Má odpověď je paradoxní jako ostatně celý můj život: nejméně vám pomůžete, když pomůžete Sovětskému svazu na jeho sice nezvratné, ale přesto nesmírně

Dámy a pánové, vymaňme se z přežilé kazajky bipolárního vidění světa.
Československý prezident v americkém Kongresu. Foto ČTK / Jaroslav Hejzlar, 1990.

komplikované cestě k demokracii. (...) Metaforicky řečeno: miliony, které teď dáte na Východ, se vám brzy vrátí v podobě ušetřených miliard.“

Jeho návrhy vesměs implicitně šly proti americké politice – dokonce i požadavek odsunout Sověty ze střední Evropy rozhodující činitele v Pentagonu a na ministerstvu zahraničí znepokojoval (obávali se, že Sověti budou na oplátku tlačit Američany k rychlému stahování ze západního Německa). Přesto kongresmani Havla celkem dvacetkrát přerušili potleskem, z čehož lze vyvodit jediné: nemysleli tolik na to, co se jim říká, ale kdo k nim mluví.

Podstatu této první a průlomové návštěvy USA prezident přesně vystihne v interním dokumentu napsaném s odstupem tří let: „Atmosféra a úspěch mé první cesty do USA jsou z mnoha různých důvodů neopakovatelné. Byl jsem tehdy prvním nekomunistickým prezidentem v celém komunistickém světě a zvěstoval jsem USA, že se komunismus může v nějaké zemi během několika dnů zhroutit, že se dotyčná země může vydat na cestu k nezávislosti, normální demokracii a tržnímu hospodářství a že se prezidentem může stát člověk, který není žádným profesionálním politikem.“⁴⁰ Jinými slovy tu Havel napsal, že v zahraničí byl na začátku své prezidentské dráhy přijímán spíš jako symbol nové éry než jako nositel konkrétních názorů.

Podobně triumfálních cest, ačkoliv méně velkolepých, absolvoval prezident v prvních měsících roku 1990 celou řadu – ze Spojených států amerických se takřka vzápětí přesunul do Sovětského svazu; důležité evropské země měly brzy následovat. Z cest nepřivážel zpravidla žádné speciální výhody a tu a tam během nich vyrobil faux pas – jako když se po přijetí u George Bushe staršího v Bílém domě dne 21. února dostal do takové euforie, že v rozporu s protokolem zažádal ještě o jednu dodatečnou schůzku (byla mu poskytnuta; na rozdíl od první bilaterální schůzky tu druhou pojal planetárně a Američany přivedl do lehkých rozpaků).

Také v euforii prvních měsíců poněkud přecenil své síly. Už v lednu bez úspěchu nabízel Prahu jako místo, kde by se mohl zrodit kýžený mír mezi Izraelci a Palestinci.⁴¹ Hned zkraje pojal fantaskní plán, že by Švédsko spektakulárně vrátilo část uměleckých pokladů, které jeho armáda uloupila v Praze za třicetileté války: do podkladů pro Vikárku 7. ledna k tomu poznamenal: „Teď je šance, že i Švédi leccos vrátí z uloupených věcí; za pár měsíců se na nás vyserou.“⁴² *Teď* v Havlově chápání znamenalo relativně krátkou dobu, než Československo se svou sametovou revolucí vyjde z módy. (Stockholm, jak se dalo čekat, nereagoval.) Ve svém prvním vystoupení před poslanci Federálního shromáždění, kde avizoval žádost do Švédska, vyhlásil i nabídku prezidentům Spojených států a Sovětského svazu, že by jako dějiště příštího summitu dvou supervelmocí mohla posloužit Praha – další iniciativa, která skončila do ztracena.

Celkového úspěchu jeho zahraniční politiky se ale nedobereme sčítáním konkrétních smluv a poskytnutých výhod a odečítáním konkrétních neúspěchů. Havlova ofenzivní diplomacie fungovala jako jedna velká reklama, jejímž cílem bylo přetavit zájem o „sametovou revoluci“ a jejího filozofujícího prezidenta do trvale příznivého obrazu Československa ve světě. To se jednoznačně podařilo a to také byla jedna z největších politických zásluh Václava Havla o republiku. Podobně jako na domácí scéně i na zahraničních cestách fungoval prostě tím, že dokázal nastolit dobrou náladu.

Poradci

Jako každý správný mýtus musel i mýtus Havlův najít svoji odvrácenou tvář. Tvořili ji jeho poradci, které až na výjimky spojovalo to, že k Havlovi přibyli relativně nedávno. Michael Žantovský, Milan Kňažko, Vladimír Hanzel, Ladislav Kantor, Petr Oslzlý a Jiří Křižan, ale i Miroslav Kvašňák nebo ekonom Richard Wagner až do let 1988–1989 patřili v různé míře k šedé zóně. Někteří služebně starší disidenti tudíž na prezidentovu „partičku“ pohlíželi dosti kriticky (i proto Havel po čase angažoval bratislavského disidenta Milana Šimečku, který však na podzim 1990 nečekaně zemřel) a kritické oko toho či onoho dávného Havlova kolegy tu a tam postřehlo, s jakou až nezdravou úctou se ten či onen nový poradce vůči jejich „Vaškovi“ chová.

Tento postřeh však platil pouze u některých a vlastně jen na začátku. V zápisech ze schůzí poradního sboru Kolegium prezidenta najde čtenář poměrně brzy místa, kdy poradci s prezidentem v tom či onom bodě polemizují. Ne náhodou se Kolegiu neoficiálně říkalo „pytel blech“. I poradci byli oběťmi své doby a své role, i oni se museli vypořádávat s tím, že úřadovali v historických prostorách Pražského hradu vysoko nad městem, kde pracovní prostředí po čase stoupá svým obyvatelům do hlavy; že pracovali pro prezidenta, u něhož bylo od počátku jasné, že bude jednou hodnocen jako prezident historický, a že všude kolem nich vládla roztouženost, která sice byla určena Havlovi, ale přirozeně zasahovala i je.

Jedinečností místa a tehdejší atmosféry lze částečně vysvětlit různé věci, které by za rok za dva už nebyly možné – třeba že Petr Oslzlý, v kolegiu odpovědný za divadelní obor, si u ředitele Československé televize Miroslava Pavla po telefonu objednával výrobu medailonku zakázané herečky Vlasty Chramostové, protože si to podle jeho upřímného názoru dávno zasloužila, nebo že kontroloval pořadí zpráv v Televizních novinách; že poradce pro vnitřní a bezpečnostní politiku Jiří Křižan po telefonu úkoloval generální štáb, kde má dislokovat jakou divizi, a s premiérem Čalou domlouval, že mu do federální vlády pošle Věru Čáslavskou, pokud ta bude chtít,⁴³ nebo že si architekt Miroslav Masák objednal na pohovor

Prezidentská kancelář. Vpravo od Václava Havla stojí Richard Wagner, vedle něho Věra Čáslavská. Pod nimi uprostřed mezi zaměstnankyněmi KPR sedí Ladislav Kantor a Michael Žantovský, zcela vpravo Eda Kriseová. Foto Oldřich Škácha, 1990.

republikového ministra kultury Milana Uhdeho – a ten dokonce přišel. Anebo že když Alexandr Vondra dorazil pozdě na poradě, ředitele sekce vnitřní politiky Křižana vážně požádal, aby už se něco udělalo s mizernou úrovní pražské taxislužby.⁴⁴

Vliv pracovníků prezidentské kanceláře závisel do jisté míry na tom, jak blízko stáli prezidentovi a jak pravidelně s ním mohli mluvit. Dobrou ukázkou tehdejší atmosféry v kolegiu je nedatovaný zápis porady konané v březnu 1990. Ředitel prezidentova programu Ladislav Kantor tu opakovaně apeluje na to, aby všichni ctili Havlův denní rozvrh: „Když je tam napsáno v 9.00 hodin příjezd prezidenta, Kantor plus Saša Vondra, tak se nám tam nemůžou nahrnout všichni a mluvit pátý přes devátý. Prezident z toho nic nemá. Třeští mu hlava již v 9.30 hod. (...) Jestliže potřebuje JUDr. Lžičař hodinu denně, tak ji tam bude mít, ale nemůžeme se tam nahrnout v 9.00 hod. všichni.“ Na to kancléř Lžičař namítá: „Já teda ti něco řeknu, je tady dost práce s tou Kanceláří, já jako kancléř, nebo vedoucí Kanceláře nebo tajemník, mám právo... nebo měl bych právo být u všeho.“⁴⁵ Podobných míst je v zápisu z této jedné porady hned několik.

Právník Lžičař mezi ostatní členy Havlova týmu, původní profesí většinou umělce, nezapadl, a když se na něj zjistila spolupráce s StB, musel, především k úlevě Křižana, Hrad opustit. Problémy zapojit se do této rázovité skupiny měli však postupně i další lidé, kteří pocházeli z jiného než uměleckého prostředí, jako třeba dávný Havlův druh ze skupiny Šestatřicátníků, ekonom Radim Kopecký, jemuž stejně jako věčné organizační zmatky vadila hrubá mluva na poradách.⁴⁶

To, že se při prvních zahraničních cestách hodně pilo, nezůstalo zcela utajeno ani řadě lidí mimo KPR. Taky je ale pravda, že se v tehdejší hektické době na Hradě pracovalo 12 až 15 hodin denně a nerozlišovalo se mezi všedním dnem a víkendem, že poradci, jejichž šéf vykonával zásadní vliv na ministerského předsedu a politiku vlády, dostávali jen asi polovinu platu ministrů (na jaře 1990 bylo platové rozmezí v prezidentské kanceláři 5 až 8,5 tisíce Kčs; ministr Čalfovy vlády bral v té době 12 tisíc korun měsíčně).⁴⁷ Při vši možné kritice na adresu poradců je třeba zdůraznit, že ve federální éře Václava Havla vesměs obklopovaly silné osobnosti a že to prezidentovi nebylo na škodu.

Po roce 1992 působila KPR profesionálněji a její personál mnohem úředničtější, což bylo dáno hlavně tím, že v Klausově České republice Havlovi nezbude, než aby přijal postavení odvozené od postavení premiéra. Ale do roku 1992 a především v prvních měsících po převratu byl Hrad jedním ze dvou mocenských center v zemi, a dokud prezident fungoval jako paralelní premiér, fungovali jeho poradci vesměs jako paralelní ministři.

Dekrety?

Jak ale to paralelní vládnutí mělo vypadat? Už zmíněný seznam nápadů, jež ve Václavu Havlovi uzrály během prvního týdne ve funkci, a jež rozdával jako podklad pro důvěrnou poradou na Vikárce, je unikátním záznamem jeho představ o výkonu prezidentské funkce v bodu nula, kde onoho 7. ledna 1990 pořad ještě stál.

Muž, který na veřejnosti často zdůrazňoval svůj ostych z politiky („Proto jsem se odhodlal i já – po dlouhém vzdorování – převzít posléze na sebe břímě politické odpovědnosti,“ říkal kongresmanům),⁴⁸ projevoval ve skutečnosti tendenci mluvit do všeho, co mu přijde na mysl. První bod: „Ředitel televize. Asi ho je třeba hned v pondělí odvolat. Televize je mocenský nástroj mocnější než armáda a bezpečnost dohromady. (...) Do týdne jmenovat ředitele na základě ‚mikrokonkurzu‘ z aspoň tří kandidátů. Provedou ho Čalfa, Kusý a Havel. Vybavit velkými pravomocemi.“

Druhý bod: „Problém propuštěných vězňů. Proč je pustili všechny najednou, když je měli propouštět 20 dní? Je to intrika nebo omyl? Zvýšit pohotovost VB, hlídky na nádražích a citlivých místech (trikolory), zrychlit ubytování, resocializační programy, zaměstnávání atd.“

Třetí bod: „Na kdy mám svolat FS?“ Havel avizoval, že v parlamentu navrhne několik ústavních zákonů: o státním znaku, o názvu republiky, o přestrukturování všech tří vlád, a navrhně ještě nový volební zákon.

Další náměty: z názvu armády vypustit přídavné jméno „lidová“, zvýšit rozpočet prezidentské kanceláři, vyměnit pražského primátora a šéfy odborů a dát si pozor na Zdeňka Mlynáře, který možná směřuje do čela KSČ.⁴⁹

Pointou dokumentu z Vikárky je však Havlova obecná představa výkonu funkce. Psal, že bude muset potlačit svou vrozenou plachost a nesebevědomost, aby se z něj mohl stát „velmi silný, ba téměř autoritářský prezident. Ale jinak to nejde: systémy v mnoha ohledech zanikají způsobem, kterým vznikly.“ To si uvědomil, už když nosil Adamcovi a Pitrovi jména ministrů do jejich vlád – „...připadal jsem si trochu jako Gottwald, když něco podobného nosil Benešovi na Hrad.“⁵⁰

Náběh k autoritářství, jakkoliv časově omezenému, nebyl myšlen jen jako literární nadsázka. Hned v lednu se na poradě prezidenta s právníky probírala možnost, že by Václav Havel podobně jako po druhé světové válce Edvard Beneš vládl pomocí prezidentských dekretů vydávaných přes hlavy parlamentu. I tentokrát se argumentovalo revoluční situací, která si žádá přechodně vysadit zdoluhavý parlamentní proces.

S nápadem opráší instrument dekretů přišel Ivan Králík, stará struktura z právního oddělení Kanceláře prezidenta republiky. Na poradě prohlásil, že by některé komplikované problémy šlo tímto způsobem vyřešit pomocí textu

o dvou nebo třech větách⁵¹ a prezidentovi ta představa nebyla proti mysli. Protestoval ovšem místopředseda FS a hlavní ústavní právník OF Zdeněk Jičínský, jemuž bylo jasné, že parlament zmocňující prezidenta k tak rozsáhlým pravomocem by se dobrovolně vyřazoval ze hry.

Havel se tehdy nechal přesvědčit, že by v parlamentu narazil, což ale s odstupem zdaleka není jisté. Už nikdy totiž prezident neměl takovou politickou váhu jako v prvních týdnech roku 1990. V parlamentu dosud neproběhla druhá, větší vlna kooptací, díky níž teprve KSČ ztratí absolutní většinu. Předrevoluční poslanci žili v latentních obavách. Jen několik týdnů před tím, než na Hradě padla úvaha o dekretch, jednohlasnou manifestační volbou Václava Havla předvedli, jak jsou v zásadě poddajní. Mnozí z nich tehdy poprvé v životě pocítili něco jako existenční nejistotu a strach z budoucnosti. Nelze zcela vyloučit, že v takovém rozpoložení by byli ochotní odhlasovat si výměnou za pár měsíců klidu i vlastní politickou kastraci.

S příchodem nových, „revolučních“ poslanců se utápnutá atmosféra ve FS začala měnit. Druhá vlna kooptací byla dokončena v prvních únorových dnech, pokud tedy byla otevřena odbočka k prezidentskému či poloprezidentskému systému, bylo možné se po ní vydat zhruba měsíc, kdy vedle sebe žili nový prezident a starý parlament.

Už 23. ledna prezident ve Federálním shromáždění poprvé narazil. Bylo to s trojicí symbolických návrhů: o změně názvu republiky, armády a novém státním znaku.⁵² Jeho vztah k parlamentu se zkalil – na Staroměstském náměstí 25. února mluvil o poslancích jako o brzdě exekutivy a s neskrývanou ironií: „Naprosto nechápu, proč náš parlament nemůže zasedat permanentně, aby stihl stohy chystaných zákonů napsat, pořádně projednat a rychle schválit. (...) Z důvodů, které mi nejsou jasné, dodnes Federální shromáždění nerozhodlo o mém návrhu vypustit z názvu našeho státu jedno slůvko, které tam nikdo nechce mít. V Rumunsku to trvalo den.“⁵³

Přesto byl díky své popularitě a úzké vazbě na předsedu federální vlády Čalfu Václav Havel od ledna do léta 1990 nejmocnějším mužem ve státě. Historie nezná žádná kdyby, přesto stojí za úvahu, co všechno v těch prvních šesti měsících mohl udělat.

Významu ekonomické transformace si byl Havel dobře vědom, necítil se ale kompetentní v oboru, a tak do diskusí o reformě víceméně nezasahoval. Spokojil se s tím, že ve vládě kromě Čalfy seděli Valtr Komárek a brzy také Václav Valeš, s nimiž jeho ekonomický poradce Richard Wagner každé pondělí konzultoval. („...každé pondělí dopoledne sedíme buďto s Komárkem, nebo Valešem a každé odpoledne se snažíme díky tady Láďovi Kantorovi vlastně se dostat v klidu k panu prezidentovi, abych ho mohl informovat o některých věcech, které jsou v tom hospodářství.“)⁵⁴

Další velké téma byli komunisté: co provést s KSČ, s tajnou policií a jejími příslušníky, a jak moc vyžadovat spravedlivé potrestání; tady byl Havel limitovaný slibem revoluce „Nejsme jako oni“. Zbývalo třetí velké téma, budoucnost Československa jako společného státu dvou národů.

Za normalizace, kdy byla ústava jen maketou federálního uspořádání, na tom nezáleželo, s nastolením demokracie se ale rychle ukázalo, že ústavní konstrukce, která měla Slovensku zajistit, že nebude přehlasovááno, je návodem, jak přivodit krizi. Většina slovenské části Sněmovny národů, 31 poslanců z 350, byla schopna blokovat jakýkoliv ústavní zákon.

Na nebezpečí ukryté v konstrukci Sněmovny národů Havla těsně před prezidentskou volbou upozornil ekolog Josef Vavroušek.⁵⁵ Jak naznačuje citovaný dokument z Vikárky, Havel Vavrouškovi naslouchal, a tak o úskalích federální architektury cosi tušil už od začátku (viz Kapitola 4).

Kdyby Václav Havel během prvních šesti měsíců politické reprezentaci vnutil hotovou ústavu, která by tuto stěžejní vadu v základech státu odstranila, historie Československa mohla vypadat jinak. Nepochybně by se zmenšil vydírací potenciál slovenských autonomistů, byli by přinuceni upřímněji formulovat své cíle, a česká veřejnost by tak mohla rychleji pochopit, že je tu konfrontována s širokým emancipačním hnutím slovenského národa.

Právní laik Havel pochopitelně žádný svůj návrh ústavy přichystaný neměl a mít ani nemohl. V disentu se sice koncem roku 1988 kolem Petra Pitharta ustavila skupina právníků, která předákům Hnutí za občanskou svobodu (HOS) opakovaně slibovala, že pro ně vypracuje návrh demokratické ústavy, nikdy však žádný nedodala.

Obecně vzato si v českých zemích naléhavost slovenské otázky neuvědomoval nikdo a na kraji roku 1990 ji plně nedoceňovala ani nová politická garnitura na Slovensku. Havel nebyl výjimka – přesněji řečeno byl díky Vavrouškovi před většinou o něco málo napřed, ale náskok to byl skutečně zanedbatelný.

Příznačné je, že v podkladech pro Vikárku o Slovensku píše až na konci, dávno po bodech týkajících se reorganizace prezidentské kanceláře nebo patálií s reaktivovanými osmašedesátníky v rozhlase: „Aha, ještě něco: Slovensko.(...) Chtějí-li být Slováci svébytní (a já jim nic jiného nepřeji!), musí být také schopni občas se na něčem dohodnout, neměnit každý den názor, nejedít po hodině pobytu v Praze zpátky na Slovensko a pak si stěžovat, že se v Praze jedná o nich bez nich, apod.“⁵⁶

Téma základního uspořádání státu, pro prezidenta garantujícího přechod k demokracii jako stvořené, tudíž zůstalo otevřeno, ale nevyužito. Tím bylo dáno, že značnou část svého politického kapitálu na domácí frontě prohospodaří Havel ve věcech, které postrádaly hlubší smysl a které si ani sám nevybral.

Ale takové zkrátka byly první týdny tohoto prezidentství: způsob, jakým uchopit dědictví československého komunismu, vztahy s Amerikou, s Německem, vztahy mezi Čechy a Slováky – Václav Havel za tu krátkou chvíli nakouzl řadu otázek, z nichž některé později dotáhne do konce a některé ne, a jimž budou věnovány některé kapitoly této knihy. Podobně trávila první týdny svobody celá československá společnost. I ona těkala od jednoho dříve tabuizovaného tématu k druhému a rychle je všechny ochutnávala.

KAPITOLA 2

Prezidentovi ministři, prezidentův Sacher

Hovory z Lán, nedělní široce poslouchaný rozhovor redaktora Československého rozhlasu s prezidentem Havlem, začínaly i končily Voskovcovou a Werichovou písničkou *Na shledanou v lepších časech*. Hudební doprovod evokující první republiku i sám název pořadu odkazující na venkovské sídlo prvního prezidenta nebyly nahodilé. Ani to, že nejvyšší státní vyznamenání zřízené Havlem se jmenovalo Řád Tomáše Garrigua Masaryka. Nový prezident ostentativně navazoval na masarykovskou tradici, což ve společnosti hledající, o jaké z předkomunistických tradic by se mohla opřít, byla logická volba. Havel ale na prvního prezidenta navazoval i ve své politické praxi a podobně jako TGM se nespojoval s žádnou konkrétní politickou formací, dokonce ani s tou, k níž měl podle všech měřítek mít nejbliže. Místo toho i on dával přednost vytváření neformálních sítí spřízněných politiků napříč stranami. To měl být jeden z určujících znaků československé politiky v roce 1990.

Že se nový prezident nebude pevně vázat na jednu konkrétní stranu, jako první zakusilo „jeho“ Občanské fórum. Ačkoliv veřejnost na jaře 1990 Havla vnímala buď jako exponenta, nebo přímo jako neformální hlavu OF, jejich vzájemný vztah byl ve skutečnosti mnohem složitější. Havel sice Fórum skutečně založil, napsal ustavující prohlášení a hnutí až do vyhlášení kandidatury na prezidenta 10. prosince 1989 řídil. Po prezidentské inauguraci se však od něj rychle odpoutával.

Ještě svého nástupce v čele OF Petra Pitharta vybral sám Havel, hlavně pro jeho talent psát vzletné projevy,⁵⁷ už za krátkého Pithartova vedení ale Hrad s různými představiteli Fóra, od nichž něco potřeboval, komunikoval přes hlavu předsedy. Takhle například hnutí přetáhl jeho mluvčího, bývalého pražského zpravodaje agentury Reuters Michaela Žantovského. Ve chvíli,

kdy se pak Pithart před chaosem ve Špalíčku uchýlil do čela české vlády, pupeční šňůra mezi Hradem a Fórem se přetrhla úplně. Sirotci, kteří po Pithartově odchodu vybrali na důvěrné schůzce v domě Jany Ryšlinkové disidenta a novináře Jana Urbana, sice své kabinetní rozhodnutí zaštiťovali na sněmu OF dne 3. února před delegáty Havlovým souhlasem, prezident však ve skutečnosti o jejich výběru nevěděl, natož aby do něho zasahoval. Když se tedy třetí generace ve Fóru oháněla Havlem, používala už cizí značku.⁵⁸

Opuštěné vedení OF se pokoušelo vynutit si na prezidentovi pravidelný kontakt, Havlovu skupinu, která byla zavalena prací a řešila globální záležitosti, však stesky ze Špalíčku buď nechávaly chladnou, nebo dokonce otravovaly. Od začátku února OF Havla úpěnlivě žádalo, aby vystoupil s jakousi československou obdobou Zprávy o stavu unie a dopředu tak zaprotokoloval historickou odpovědnost KSČ za sociální otrěsy, které, jak se předpokládalo, přijdou po nastartování hospodářských reforem. Protože prezidentská kancelář nijak nereagovala, poslal Urban, jak později vzpomínal, Havlovi ultimátum: zítra delegace OF/VPN přijde na Pražský hrad, a pokud nás nepřijmeš a nepodpoříš, postěžujeme si přímo na nádvoří pozvaným televizním štábům. Havel audienci poskytl, předáci OF si tím ale v jeho očích rozhodně nijak nepomohli.

Potom doufali, že prezident jejich přání naplní v ostře sledovaném projevu 25. února na Staroměstském náměstí. Prezident nakonec účast na manifestaci svolané OF i za cenu velkého fyzického vypětí přislíbil (shromáždění se konalo bezprostředně po přiletu ze Spojených států a bezprostředně před odletem do Sovětského svazu). Havel ovšem místo exaktní zprávy o stavu Československa podal sice působivý, ale spíše poetický popis škod zanechaných komunisty (příslušná pasáž začínala slovy: „Náš vzduch se nedá dýchat. Naše voda se nedá pít. Rodí se postižené děti, protože jejich rodiče dýchají místo kyslíku síru a pijí místo vody naftu s chlorem.“)⁵⁹ A za chvíli už se věnoval kritice parlamentu, který prý zbytečně hloubá nad návrhy zákonů, místo, aby je vládě a prezidentovi obratem schvaloval. Petra Kučeru a další předáky OF postávající na balkoně vedle Havla obsah projevu zaskočil a skončilo to výměnou názorů v zákulisí.⁶⁰ Tou dobou si prezidentovi poradci při jedné recepci vzali stranou Ivana Havla, ustaveného v Koordinačním centru OF jako spojku k Hradu, a vyptávali se ho na Jana Urbana tónem lékaře, který si ujasňuje pacientovu diagnózu.⁶¹

Napětí mezi Hradem a Fórem se přeneslo dokonce k Havlovým domů na Engelsovo nábřeží č. 78. Prezident se jednou v noci po návratu z práce na bratra rozkřičel, jak to že mu nic neřekl o puči, který proti němu OF připravuje. V předsíni vypukla hádka, do níž se postupně zapojily i manželky. Když Ivanova žena Dáša, která v Koordinačním centru pracovala také, prezidentovi

doporučila, ať nevěří na bludy, vmetla jí Olga do tváře, že je „slovenská lhářka“. Za tento výstup se později Václav Ivanovi omluvil, vycházel prý z mylných informací od lidoveckého ministra vnitra Sachera. Napětí mezi bratry, v příštích letech tak viditelné, bývá připisováno nešťastné rodinné restituci paláce Lucerna, počátek má však už v prvních porevolučních měsících.⁶²

Pokud se stihomam občas pokoušel o prezidenta, Občanské fórum mu podléhalo ještě víc. Roli v tom sehráli právě Sacherovi lidovci. OF si totiž Havlův chlad vykládalo nejúkornějším možným způsobem: že se prezident přeorientoval na stranu lidovou.

Úvaha nepostrádala jistou logiku. Pro případ, že by Havel OF skutečně odepsal, nenabízela se mu ani jiná politická síla, která by v té době stála za řeč. Socialisté marnili čas čekáním na historický vděk za to, že v listopadu půjčili revoluci svůj Melantrich. Když vděk nepřicházel, vymezili se ublíženecky proti OF, Havlovi i voličům. Formace, které se vymaňovaly z objetí Fóra (ČSSD nebo Bendova KDS), byly slabé. Lidovci naopak měli stabilní, léty ošlehanou stranickou základnu, která se navíc od listopadu do začátku března, tedy za pouhého čtvrt roku, zdvojnásobila⁶³ a čítala teď úctyhodných 96 tisíc členů. Hlavně ale OF od března v průzkumech ztrácelo, zatímco jim preference rostly. Počátkem března mělo OF v českých zemích pořád ještě slušnou podporu 25 procent, což byl pohodlný náskok před KDU (lidovci plus malá Křesťanskodemokratická strana) s jejími deseti procenty. Ovšem v dubnu již OF spadlo k 20 procentům, zatímco KDU se mu s 15 procenty přiblížila na dosah.⁶⁴ Tyto trendy vyvolávaly ve Špalíčku neklid.⁶⁵

Podezření, že Havel přešel ke konkurenci, dokázaly ve fóristech utvrdit i různé menší příhody a indicie. Jan Urban se během jedné hradní recepce nachomýtl do kroužku, v němž křesťanský demokrat a nastávající koaliční partner lidovců Václav Benda v prezidentově přítomnosti rozvíjel úvahy, že by z bývalých sovětských satelitů vznikl jakýsi křesťanský sanitární kordon mezi Západem a Ruskem. Kordon by demoralizovanému Západu sloužil jako studnice jím opuštěných hodnot.⁶⁶

Havel se ani tehdy, ani nikdy později v podobném duchu nevyjádřil, a po letech kategoricky vylučoval, že by tenkrát mohlo jít o něco víc než jen o nezávaznou úvahu nad skleničkou.⁶⁷ Ve vedení OF ale právě sílila představa, že se střední Evropa co nevidět dostane pod kola jakési konzervativně-katolické koncepce rozprostírající se po střední Evropě, která počítá s vládou národních konzervativců v Maďarsku, katolické Solidarity v Polsku a Křesťanskodemokratického hnutí (KDH) na Slovensku – a kterou by rušilo pouze české OF ovládané městskými liberály. (Podobalo se to i tehdejšími obavám levicově-liberálních elit v Polsku kolem Adama Michnika z nástupu klerikálů, ale v českém případě byly předpoklady pro černý scénář ještě slabší.)

Dokonce i návštěvu papeže, plánovanou na konec dubna, tedy na start volební kampaně, ve Špalíčku pochopili jako Havlův dárek křesťanskodemokratickému volebnímu štábu. To byl prokazatelně nesmysl, v takovém případě by totiž Havel musel od OF k ČSL zběhnout hned po svém zvolení. Papeže pozval už 6. ledna, kdy bylo ještě Fórum vedeno spřízněným Petrem Pithartem.

Pravé důvody odcizení mezi Hradem a Špalíčkem ale ležely úplně jinde. Havel viděl praktické výhody, jaké svým představitelům dává zaběhnutá politická strana, a lidovci se rozhodně mohli vykázat dlouhou tradicí. V dané situaci jemu i věci demokracie mohli být prospěšní – jak koncem ukázal jejich parlamentní klub v prosinci 1989 před prezidentskou volbou. Toto užitkové hledisko bylo pro Havla cenné, intimním spojencem, natož voličem lidovců se nestal. OF naopak od počátku vnímal jako můstek, po němž má společnost přejít ke svobodným volbám. Fórum se přesně vešlo do intencí eseje *Moc bezmocných*, dalo se přece zařadit mezi „organizace vznikající ad hoc, prodchnuté zápallem pro konkrétní cíl a zanikající s jeho dosažením.“⁶⁸

To by sice šlo vykládat jako argument, proč by teď měl naopak stranit volnému hnutí před konkrétní partají. Jenže aby si takové hnutí zasloužilo podporu, muselo splňovat určité předpoklady. V *Moci bezmocných* Havel zdůrazňoval roli, jakou v oněch nepolitických skupinách sehrají jejich vůdci: „Autorita vůdců by měla vyrůstat z jejich osobnosti, osobně jejich okolím zakoušené, a nikoli z jejich nomenklaturního postavení.“ Havel a jeho přátelé tehdy měli pocit, že s jeho odchodem skončila éra charismatického vůdce a moci v OF se ujal druhý sled – nomenklatura.

Nikdo z tehdejších Havlových spolupracovníků ex post nepotvrdil, že by Hrad vědomě dával přednost lidovcům. („Věděli jsme, odkud pocházíme.“ – Michael Žantovský). Jen prostě měli o tehdejší garnituře OF nízké mínění. „Upřímně řečeno nám připadali trochu méněcenní,“ vyjádřil se po letech jeden nejmenovaný Havlův poradce.

Přichází Sacher

Občanské fórum se o Havlovu podporu neucházelo pouze a jen pro vlastní potěšení, nebo aby u něj jeho předáci mohli načerpat sebevědomí. Lidé ze Špalíčku považovali za jeden z nejnaléhavějších úkolů obsadit co nejrychleji ministerstvo vnitra a eliminovat obávanou Státní bezpečnost, a k tomu potřebovali součinnost Hradu.

I v aktuální garnituře Fóra samozřejmě stále dominovali disidenti, z nichž mnozí měli sklon přeceňovat nebezpečí takzvaných starých struktur pro demokratický řád. Děsila je představa, že bývalí vysoce postavení agenti budou vyvolávat chaos, nebo že dokonce StB zorganizuje podzemní odbojovou síť

proti novému režimu. Tato obsese je celkem pochopitelná, lidem zvyklým mít tajnou policii za zády patnáct nebo dvacet roků dalo práci uvěřit, že by to jejich protivník tak náhle vzdal.

Například člen bezpečnostní komise Fóra, chartista Oldřich Hromádka, už 16. ledna na Radě OF bouřil proti Sacherově plánu část StB ponechat netknutou slovy, že „odhalení protistátních spiknutí mohou dělat jen noví lidé.“⁶⁹ V korespondenci s ministrem Sacherem z 9. března žádá očistu bezpečnosti „od těch, kteří do dnešních dnů konspirují a někde docela otevřeně vystupují proti prezidentu republiky, proti vládě národního porozumění a proti demokratizaci vůbec. Do dnešního dne beztrestně.“⁷⁰ Koncem března potom prověřkové a občanské komise zřízené při vnitru ve společném dopise rozhodujícím politikům dokonce píše o riziku, „že jejich práce by mohla být zneužita k maskovanému pokusu o zvrácení vývoje započatého něžnou revolucí, který by v bezpečnostním sboru mohl vytvořit situaci shodnou s obdobím před únorovým pučem z roku 1948.“⁷¹

Žádné estébácké spiknutí se nicméně nekonalo ani náznakem, důstojníci StB mysleli především na své osobní, nezřídka podnikatelské zájmy. Bezpečnostní expert Hradu Oldřich Černý po letech vyprávěl anekdotickou historku, jak tehdy vyjel prověřit jedno hlášení o estébáckém spiknutí, z něhož se na místě vyklubala stodola, kde se scházelo „deset dědků“, co pili pivo a nadávali na poměry.⁷²

Jak bylo téma StB později nafouklé, zpočátku bylo naopak zanedbané. Když se v prosinci jednalo o Čalfově „vládě národního porozumění“, nechtěl premiér Čalfa ani slyšet o možnosti, že by nějaká strana získala nad vnitrem kontrolu. Nová garnitura mu v tomto bodu bohužel vyšla vstříc. O tom, že právě ve dnech kolem jmenování vlády národního porozumění 10. prosince stihla StB skartovat nejvíc materiálů, sice již tehdy na veřejnost pronikaly zprávy, ale v revolučním zmatku a napětí tomu Havel ani předáci Fóra nevěnovali přílišnou pozornost. Rozhodující se zdála být skutečnost, že ozbrojené složky starého režimu nezasahovaly do dění.

V nové vládě resort formálně spravoval triumvirát Marián Čalfa – Ján Čarnogurský – Valtr Komárek. Premiér se o vnitro starat nechtěl a ani by na to neměl kapacitu, vicepremiér Komárek pracoval chaoticky a navíc se stejně zajímal především o ekonomiku, druhého vicepremiéra Čarnogurského tehdy nejvíc zaměstnávalo zakládání poboček Křesťanskodemokratického hnutí na Slovensku. Tak se jakýmsi samospádem stal faktickým vládcem vnitra jeho první náměstek a Čalfův bývalý spolužák z právnické fakulty Ivan Průša. Ve Špalíčku, kam brzy pronikly informace, že Průšovo působení se omezuje na konzumaci alkoholu v zamčené kanceláři, rostl tlak na to, aby se vnitro nějak „vyřešilo“.

Druhý pokus nalézt řešení se konal v den prezidentské inaugurace 29. prosince 1989. Po slavnostní mši ve Svatovítské katedrále se nový prezident a noví demokratičtí politici přesunuli k poradě do hradní restaurace Vikárka. Tady konečně převážil názor, že bezvládí na vnějšku musí skončit. Prezident – údajně na návrh ministra práce a odboráře Petra Millera – rozhodl, že vnějšku povládnou lidovecký politik Richard Sacher. ČSL ho pro tento resort nominovala, už když se tři týdny předtím ustavoval kabinet, pro zmíněnou nechť Čalfy vydat tento resort jedné politické straně však tehdy na Sachera zbyl jen nelichotivý ministr bez portfeje. Tím bylo vyřešeno nedůstojné postavení jednoho člena vlády a současně mělo vnějšku dostat pevnou ruku. Změna byla tak rychle provedena i proto, že Čalfa se porady na Vikárce nemohl účastnit, neboť byl právě na Slovensku. Havel mu tam Sacherovo jméno jednoduše zatelefonoval.⁷³

Kdo byl Richard Sacher? V osmdesátých letech vedl Ústřední politickou školu ČSL, zapojil se ale do tzv. obrodného proudu ve straně a StB monitorovala jeho styky s křesťanskými signatáři Charty. Kdo není přímý pamětník a nepřišel s ním tehdy osobně do styku, s odstupem těžko pochopí, čím přesně tento malý muž v prosinci 1989 dokázal ve svém okolí budit takovou náklonnost. Havla však upoutal hned v revolučních dnech a už počátkem prosince ho v jedné nezávazné debatě uvnitř OF nadhodil jako možného prezidenta po Husákově. Nejvíce se mu líbila divadelnická představa, že se pánem nad „ministerstvem strachu“ stane křesťan, chlapík s křížkem na krku. Nadto Sacher Havlovi a jeho lidem sám od sebe slíboval, že ač lidovec, bude se na vnějšku chovat víc jako ministr Občanského fóra,⁷⁴ rozuměj jako reprezentant nových pořádků. A protože byl energický a budil dojem, že ví, co chce, zálibu v něm tehdy našlo takřka celé vedení OF.

Tyto líbánky však brzy skončily. Z vnějšku začaly prosakovat zvěsti, že nový ministr je evidentně vyšinutý člověk a v úřadě zavádí duchařinu. Sacher byl selfmademan, vyučený řemeslník, který po večerech vystudoval práva, přísný vegetarián a okultista, pevně věřil na vnuknutí a žil v obavách z vlivu svobodných zednářů na horní vrstvy společnosti. Jan Ruml, dosazený na vnějšku v dubnu, při jedné z prvních porad, jichž se účastnil, spatřil na ministrově stole knihu o zednářských lóžích: „Sacher klepal na knížku a říkal, že tohle je třeba potlačovat, protože zednáři jsou největší nebezpečí dnešního světa. Odešel jsem z porady, že na kraviny nemám čas. Okamžitě jsem telefonoval Havlovi, že Sacher je blázen.“⁷⁵

Na veřejnost zvláštní záliby ministra vnějšku pronikly teprve 2. května poté, co na Staroměstském náměstí v Praze vybuchla podomácku vyrobená nálož. Útok vzbudil velkou pozornost, ministr vystoupil v televizi a na kameru vytáhl čtvrtku s obrázkem venkovského stavení, z níž prý by nějaký divák

s příslušným nadáním mohl vyčíst, kde se atentátníci skrývají. Obrázek, jak později novinářům vysvětlil zjevně rozpačitý ředitel správy SNB pro Prahu a střední Čechy, vznikl jako průmět vidin celkem jedenácti jasnovidců, odborně řečeno psychotroniků.⁷⁶ Některé další nápady ministra naštěstí pro pověst rodící se demokracie zůstaly veřejnosti utajeny. Sacher na radu senzibilů neváhal nasadit těžkou techniku. Když mu jedna vědma vyjevila, že pachatelé bombového útoku se skrývají v domku u trati, k němuž přiléhá zahrádka se slunečnicemi, ministr poslal nad Prahu vrtulník. Ten měl létat podél kolejí a hledaný domeček najít.

Jindy Sacher senzibilů využíval k pátrání po bájném štěchovickém pokladu. Při průzkumné výpravě jeden z nich policejnímu doprovodu oznámil, že právě navázal spojení s německými senzibily, kteří souběžně prozkoumávají svou stranu Krušných hor. Najednou padl k zemi a začal se svíjet. Užaslým policistům vysvětlil, že ho německý kolega kouzl na dálku do lýtka.

Zprávy o Sacherových libůstkách se alespoň v hrubých rysech donesly i k prezidentovým uším. Dokud však nebyla naplněna jistá míra neudržitelnosti, kupodivu to v prezidentových očích ministrově příliš neublížilo. Havel měl pro „tajemno“ sám tradičně slabost. Tyto sklony zřejmě podědil. Jeho otec kdysi na rodinném sídle Havlov pořádal spiritistické seance a ani syn se vědmám nebo čarodějkám nikdy nevyhýbal.⁷⁷ Dokonce i hledači štěchovického pokladu jednou pronikli až k němu domů, což potom v hradním aparátu mělo za následek menší interní aféru. Havlovi to, čím u jiných lidí vyvolával zděšení, Sachera lidsky naopak přibližovalo.

Dramatika v Havlovi zase Sacher oslovoval svými dramatickými plány. Na konci února v letadle do Ameriky prezidentovi vsugeroval, že nečinnost vůči StB, za níž ho různí nepřejícníci kritizují, je ve skutečnosti součástí rafinovaného plánu. Místo aby estébáky vylekal nekonečnými vyhazovy jednotlivců, bude se chovat jakoby nic a mezitím ve Spojených státech nechá vyškolit 300 nových kádrů. Až jednou přijde ten den, absolventi Sacherových kurzů nasednou do letadla, přeletí oceán a s využitím momentu překvapení obsadí budovu ministerstva.⁷⁸ I tehdy musely takové plány znít fantaskně, prezident ale – jak se privátně svěřoval přátelům – dával v Sacherově případě na svou lidskou intuici, která mu říkala, že je to důvěryhodný člověk.

Kromě jistého souznění duší si Sacher prezidentovu přízeň zajišťoval i prakticky. Docházel na Hrad s estébáckými svazky a tahal si prezidenta k hovorům mezi čtyřma očima. „Podařilo se mu dosáhnout toho, že ho Havel přijímal, kdy chtěl, a navíc samotného. Nikdo z nás poradců u toho nikdy nebyl,“⁷⁹ vzpomínal Jiří Křižan. Prezident míval ve zvyku po takové schůzce se Sacherem svému užšímu kroužku převyprávět, co se na koho – šlo i o poslance a ministry, ale čím dál víc o zaměstnance prezidentské kanceláře – dozvěděl. Mezi

oběma muži se tak vyvinul exkluzivní vztah: kromě premiéra Čalfy byl Sacher jediným členem vlády s právem volného přístupu k hlavě státu. V době, kdy o přístup k prezidentovi mezi sebou bojovali i jeho poradci, natož představitelé OF, to byla výsada.

Je trochu paradox, že se Sacherovi u Havla dostávalo takového slyšení, uvážíme-li, jak skepticky se prezident o svazcích komunistické tajné policie normálně vyjadřoval. Havel ale měl k problematice ministerstva vnitra a StB trvale nevyrovnaný vztah. Jako fenomén ho tajná policie, s níž byl osobně poprvé konfrontován v pubertě, zvláštním způsobem fascinovala. StB se tak či onak objevuje v několika jeho hrách, od *Audience* přes *Largo Desolato* až po *Pokoušení*. Hluboko do devadesátých let mu zůstal zvyk různé události, které ho buď vnitřně zneklidňovaly, nebo mu nabourávaly plány, bez rozmyšlení označovat za práci estébáckých struktur. Byl schopen od boku obvinít temné síly (čti: StB) z výbuchu domácké bomby na Staroměstském náměstí před volbami v červnu 1990. Staré struktury, v tomto případě lidé z bývalé první správy SNB, měly o osm let později připravit takzvanou bamberskou aféru, která těžce kompromitovala předsedu sociální demokracie Miloše Zemana.

Ale když ho v roce 1991 poslanecká komise konfrontovala se svazkem jeho přítele a místopředsedy vlády Václava Valeše, stěžoval si nejprve na hony na čarodějnice, než vzal fakta ve Valešově svazku na vědomí a svého přítele přestal držet.

Z hlediska vyššího principu mravního si fenomén tajné policie ošklivil a nikdy se nenamáhal proniknout do zákonitostí a pravidel, podle nichž StB fungovala. Připadalo by mu to zřejmě stejně nechutné jako hrabat se ve špíně. Byl však v tomto ohledu nedůsledný a nesystematický, nechuť v něm bojovala se zvědavostí a ovšem i pocitem zodpovědnosti za rodící se demokracii. S takovou výbavou byl pochopitelně vydán napospas každému, kdo se k němu s nějakým dokumentem prodral, a čím sugestivnější byl doprovodný výklad, tím větší byl účinek na prezidenta. To se týkalo nejen Sachera, ale i prezidentových blízkých či vzdálenějších spolupracovníků.

Vnitro

Mezi ministrem vnitra a Občanským fórem to vřelo už od počátku roku a konflikt se neustále přirostřoval. Zpočátku nebyl osobní, rozhodujícím lidem ve Špalíčku šlo o věc. Šestého ledna přijal sněm OF usnesení, že s doposud nedotčenou komunistickou tajnou policií je potřeba něco dělat. V grémiích Fóra se i v dalších týdnech pravidelně ventilovaly velmi radikální názory, Václav Benda kupříkladu žádal rozpustit StB ze dne na den.

Tlak Fóra ale narážel jak u premiéra, tak u resortního ministra. Ukazovalo se, že spor mezi OF a Sacherem byl zásadní. Spočíval v tom, že ministr chtěl

odstříhnout pouze špičku Státní bezpečnosti, a tělo složené z tisíců „profesionálů“ chtěl zachovat. Také Čalfa na demontáž tajné policie nespěchal. Petru Kučerovi z OF jednou dokonce řekl, že už s Fórem ztrácí trpělivost, a jestli se mu začnou vrtat ještě do Veřejné bezpečnosti, podá demisi.⁸⁰

V polovině února se na moment zdálo, že tlak vyvinutý OF slaví úspěchy: Sacher konečně vydal rozkaz, jímž zrušil téměř všechny útvary StB, které dříve působily proti vnitřnímu nepříteli, tedy proti opozici. Jenže ačkoliv příslušníci StB byli postaveni mimo službu, i nadále zůstávali zaměstnanci vnitřní zálohy a z domova pobírali plat. V OF sílila frustrace.

Mocně ji posilovaly zprávy o tom, kým vším se Sacher obklopuje. Sekretariát ministra vedl major Václav Novotný a z generála Alojze Lorence, ještě nedávno obávaného náčelníka StB, si Sacher udělal poradce. Poslanci OF v branně-bezpečnostním výboru Federálního shromáždění ministra kritizovali veřejně a celý spor se brzy přelil i na stránky novin, kde se udržel až do voleb v červnu. V kontextu tehdejší doby, nesené touhou po harmonii uvnitř demokratického tábora, působila taková roztržka, první svého druhu, na mnoho lidí jako něco neslýchaného a pobuřujícího, nota bene když začala sklouzávat do osobní roviny.

Odpovědnost za tuto situaci jde z velké míry na hlavu prezidenta, přesněji řečeno Hradu. Proti tlaku z OF našel totiž ministr Sacher mocného zastávce v prezidentově poradci pro vnitřní politiku a bezpečnost Jiřím Křižanovi. Křižan rozhodně nebyl nějaký zakuklený patron estébáků, ale naopak instinktivní antikomunista. V roce 1951, když mu bylo deset let, popravili komunisté jeho otce a rodině znárodnili majetek, takže měl sklon nezdržovat se příliš hledáním rozdílů mezi osmašedesátníky, kteří pro něho víc než pražské jaro ztělesňovali padesátá léta, a normalizačními komunisty.

Shodou okolností se jako Sacherovi nejhlasitější odpůrci profilovali právě osmašedesátníci: reaktivovaní důstojníci generál Jaroslav Procházka a první náměstek ministra vnitřní zálohy z roku 1968 Stanislav Padrůněk, ale také již zmíněný člen bezpečnostní komise OF Oldřich Hromádka – za Husáka disident, za Gottwalda velitel útvaru SNB Jeřáb v táborech na Jáchymovsku – a někteří další. Na Sacherovy nářky, že lidé z OF pořádají hony na profesionály z vnitřní zálohy, aby zastínili svou vlastní komunistickou minulost, Křižan do jisté míry slyšel. A Havel zase slyšel na Křižana.

I poté, co se neudržitelného Lorence ministr pod tlakem zbavil, v jeho nejbližším okolí několik problematických „profesionálů“ zůstávalo. V polovině března nespokojenost OF se Sacherem dosáhla kritického bodu. Vyšlo totiž najevo, že ministr do takzvaného fondu Z stáhl veškeré materiály StB, v nichž figurovali současní politici. Fond Z byl archiv v archivu, do něhož měli i pracovníci vnitřní zálohy silně omezený přístup. Sacher v této věci postupoval

podle zákona a sám to zdůvodňoval jako preventivní krok, který zabrání zneužití v politickém boji (scénář, v němž si dosud intaktní aparát bude divoce lustrvat nové struktury, byl pravděpodobný). Nicméně představa, že tento podivín disponuje souborem důvěrných informací o značné části nové politické garnitury a že s ním bude zacházet, jak on sám uzná za vhodné, byla pro jeho odpůrce poslední kapkou. Předseda branně-bezpečnostního výboru Sněmovny národů Ladislav Lis (sám exemplární osmašedesátník) ministra kvůli fondu Z interpeloval v parlamentu.

Prezident zatím stále věřil Sacherovi, byl kvůli němu ochoten jít do otevřeného sporu a na hradních poradách dokonce mluvil o „válce s OF“. Když ale za ním 6. dubna přijeli do Lán Lis a Urban se znepokojivým výkladem situace, učinil Havel ústupek: ať jejich válku se Sacherem rozhodne nezúčastněný arbitr a ať jím je evangelický teolog, zásadový muž Ladislav Hejdánek.

Pro Hejdánka, který právě (a příznačně) přednášel na sympoziu Etika a politika v Bratislavě, poslali hradní limuzínu a po příjezdu do Prahy mu dali jeden týden na výsledky všech stran sporu a vynesení verdiktu. Za týden Hejdánek zavolal Havlovi na Hrad, kdy že ho bude moci přijet seznámit s nálezem. Nedočkávatý prezident chtěl hned po telefonu slyšet výsledek, a když mu Hejdánek odpověděl, že dává za pravdu Sacherovým odpůrcům, zklamaně odsekl: „Tak to ani nemusíš jezdit.“ A zavěsil.⁸¹

Přesto teď už pro prezidenta z celé hádky nebylo úniku. Brzy nato, v sobotu před Velikonočním pondělím, se u něho v Lánech konala porada o situaci na vnějšku, na níž byli i český premiér Petr Pithart nebo předseda Federálního shromáždění Alexander Dubček, který generálního prokurátora Pavla Rychetského poměrně dramaticky žádal, ať proštří, zda lustrace na ministerstvu vnitra probíhají na právním základě, nebo ne.⁸²

„Válka s OF“ vyvrcholila dvoudenní disputací v prostorách Fóra ve Sněmovní ulici na Malé Straně 16. a 17. dubna. Hrad, zpočátku zastupovaný Křižanem, si připravil jak nátlakové akce, tak ústupovou cestu. Nátlak spočíval v tom, že Křižan obvolal některá pražská divadla a své známé, aby přišli demonstrovat před Sněmovní proti údajnému pokusu svrhnout Havla. U východu z metra na Malostranské dokonce stál muž, který dramatickým hlasem svolával lidi na pomoc prezidentovi do Sněmovní. Ústupová cesta spočívala v Křižanově neoficiální dohodě s šéfredaktorem Respektu a spolehlivým nepřitelem starých struktur Janem Rumlem, že by v případě potřeby nastoupil na vnějšku jako Sacherův první náměstek. To bylo předjednáno asi čtrnáct dní dopředu.⁸³

Disputace ve Sněmovní se protahovala a nakonec museli poslat na Hrádeček pro Havla. Když prezidenta přivezli, vkráčel do místnosti v doprovodu své ochranky, kterou tvořily dvě nedávno přijaté dívky (stály pak u dveří

a doprovázely účastníky jednání na toaletu), a vyhlásil jakési konkláve, aby shromážděné politiky přiměl rychleji se dohodnout. Právo na obranu dostal nakonec i Richard Sacher, nicméně jeho kritici byli ve většině, takže když se nakonec hlasovalo, pro Sachera se vyslovili jen Křižan a Michael Kocáb, sice poslanec Federálního shromáždění, ale všemi počítaný k havlovcům.⁸⁴

Hrad tedy ustoupil do předem připravených pozic. Na vnitro nastoupil Havlův člověk Ruml, aby kontroloval Havlova ministra Sachera. Prezidentská kancelář už si uvědomila, že v Sacherovi vsadila na špatného koně, nechtěla ale přepřahat do voleb. Alespoň tedy padlo rozhodnutí, že po volbách už starý ministr na vnitru nezůstane.⁸⁵ A Jan Ruml začal provádět to, po čem Sacherovi kritici už několik měsíců volali: propouštět příslušníky StB a obecně tzv. staré profesionály z ministerstva vnitra.

To byla původní podstata sporu a bylo důležité, že spor byl konečně – tak či onak – rozhodnut a události odteď šly jedním směrem. Mezi původními stranami sporu však mezitím vrcholila osobní, čím dál iracionálnější bitva. Obě strany za posledního čtvrt roku došly k přesvědčení, že je ta druhá chce zlikvidovat. Ministr Sacher si v odpovědi na interpelaci poslance Lise z 19. dubna postěžoval, že cílem jeho kritiků je „oddělit mě od výkonných složek a informací a postupně ochromovat chod FMV“.⁸⁶

O Sacherových iracionálních sklonech už byla řeč, jeho protivníci se ovšem nechovali o mnoho rozumněji. Ve Sněmovně se jako ústupek pro Sachera dohodlo, že bude odvolán jeho první náměstek a současně jeho velký kritik Viliam Ciklamini. Tento muž nominovaný slovenskou Obrodou prezidentovi po několika měsících pošle vážně míněnou rekapitulaci událostí, v níž líčí, jak se ho Sacherovi lidé v kritických dubnových dnech snažili zastrašit: den poté, co Ciklamini veřejně odhalil existenci fondu Z, prý dva muži a žena přepadli jeho syna, který se v podroušeném stavu přesouval noční Prahou, zatáhli ho do herny, od níž předtím vykopli dveře, a přivolali Veřejnou bezpečnost: „Hned na to přišla hliadka a našla ho tam. Keď ho odvážali, tak jeden z mužov, čo sedeli v predu, povedal, to je syn toho námestníka, ktorého by som najradši videl rozčtvrteneho v igelitovom vreci.“⁸⁷

Obětí stihomamu se stal i bývalý mluvčí Charty 77 a prominentní Sacherův kritik v parlamentu Ladislav Lis. Ten zase propadl představě, že Sacherův náměstek Andrej Sámel na konec dubna plánoval hermetické uzavření státních hranic, aby mohl pozavírat ministry kritiky: „Akce měla být prováděna s odvoláním na nepokoje v Severočeském kraji mezi Rómy a skinheads. Tato akce měla krýt zatčení náměstka Procházky, Ciklaminiho a předsedy BBV Lise,“⁸⁸ psal Lis začátkem května prezidentovi.

To už bylo skutečně dada. Ale nepochopili bychom tuto zamotanou historii, kdybychom ztratili ze zřetele celkový politický rámeček oněch měsíců.

„Ano, boj o Sacheru byl v jistém smyslu soubojem mezi OF a stranou lidovou o Havla,“ přiznal později centrální mozek tehdejšího OF Petr Kučera.⁸⁹ Obě strany prezidenta neustále zatahovaly do hry, přičemž Havlova nechuť k celé věci byla přímo úměrná jejímu čím dál komičtějšímu rázu. Původní chyba při výběru ministra a posléze neochota si tu chybu připustit dovedly novou demokratickou garnituru na pokraj otevřené války. Měsíc a půl před volbami, a tedy na poslední chvíli, se podařilo onu válku odvrátit. Jak však ukázaly poslední dny kampaně, nikoliv zcela zažehnat.

Aféra Bartončík

Archiv ministerstva vnitra byl v té době už samou svou existencí zdrojem značné nervozity. Skoro nikdo neměl představu, co v něm je a co není. S materiály bylo možné naložit třemi způsoby:

1) všechny zničit (kde pak ale brát jistotu, že si někteří příslušníci včas nepořídili kopie, jimiž budou moci vydírat vydíratelné exponenty nového režimu?),

2) stanovit pravidla, podle nichž se bude lustrvat padni komu padni, nebo

3) si z nich účelově vybírat a hrát politické hry.

Třetí způsob byl pochopitelně nejhorší a současně nejvíc nasnadě.

Z manipulací se svazky vzešel první velký polistopadový skandál, aféra Bartončík. Kdo byl jejím spouštěčem, není dodnes jasné, výpovědi hlavních aktérů si protiřečí. Václav Havel i Jiří Křižan za iniciátora po letech označili Jana Rumla, Ruml Sacheru, který prý se zprávou o materiálech na předsedu své lidové strany začal v jedné chvíli operovat a v rámci vnitrostranického boje s ní přijel za prezidentem. Aféra každopádně vedla k pádu Československé strany lidové do bezvýznamnosti, z níž se vzpamatovala teprve po dalších volbách o dva roky později.

Hlavním zadáním nového náměstka Rumla jmenovaného v půli května bylo vybudovat tajné služby nového státu na zelené louce. Tato koncepce byla pravým opakem Sacherových představ, že budou odříznuty pouze špičky StB, zatímco profesionálové pod nimi dobře a rádi poslouží demokratickému režimu.

Ruml masově propouštěl předlistopadové estébáky, postupně ale odstavoval i reaktivované osmašedesátníky. Místo nich na vnitro přicházeli disidenti, především z undergroundu, lidé, u nichž nebylo třeba se obávat, že by se svými bývalými trýzniteli uzavírali taková taktická spojení, jakých byl schopen ministr Sacher.

První výsadek, který do úřadu vstoupil přímo s Rumlem, čítal deset lidí. Někteří z nich už na ministerstvo přicházeli s hotovým názorem, že Sacher

První náměstek ministra vnitra a Havlův člověk Jan Ruml měl kontrolovat ministra vnitra a Havlova člověka Richarda Schera. Foto Ondřej Němec, 1993.

se „svým“ fondem Z je součástí plánu starých struktur (v extrémním případě, který však neuměli vyloučit, Moskvy), jak si udržet aspoň nějaký vliv přes ministerstva vnitra a vydírací potenciál v jejich archivech. Stačil pohled přes hranice do Polska, kde Solidarita, ač násobně silnější než všechna česká nebo slovenská opozice před listopadem, na podzim 1989 přistoupila na to, že i v její nekomunistické vládě dál bude ministrem vnitra Czesław Kiszczak (stal se jím nedlouho před vyhlášením stanného práva v roce 1981). Tyto obavy sdílela i část OF, v níž se touha eliminovat Sachera vhodně doplňovala s potřebou zastavit rovnou celou jeho lidovou stranu, která – jak jsme viděli – mezi březnem a dubnem začala posilovat mezi voliči. Z kombinace momentálních politických zájmů a upřímných obav o nezávislost státu se zrodilo odhodlání lidovce nějakým způsobem ve volbách oslabit.

V pondělí 14. května vyšel v rakouském týdeníku *Profil* článek „Bomba v Praze“. Psalo se v něm, že předsedu Československé strany lidové Josefa Bartončíka vedla StB dlouhé roky jako tajného spolupracovníka s krycím jménem „Hájek“. Lidovecký předseda tvrzení v textu dementoval jako pomluvy svých soupeřů z předlistopadového, zkompromitovaného vedení ČSL.

Dva týdny nato Jiřímu Křižanovi zatelefonoval náměstek Ruml, že s ním potřebuje naléhavě mluvit. Sešli se v pivnici nad Karlovým náměstím, kde Ruml Havlovu muži pro bezpečnost prozradil, že informace o Bartončikově spolupráci jsou pravdivé. „Jako správní idealisti jsme si pořád opakovali: Pravdu, nic než pravdu. A co teď, když víme, že místopředseda parlamentu byl agent? To přece nemůžeme tak nechat,“ vzpomínal Křižan. Oba dva bouřliváci měli stejné tušení: před volbami budou tendence celou záležitost zamést, mohl by je mít dokonce i Havel. Proto se rozhodli „to interně rozpoutat“.⁹⁰

Přes Lise sehnali příslušníka jihomoravské StB Miroslava Machatého, který Bartončíka svého času řídil. Křižan a Ruml si s Machatým sjednali schůzku, na níž ho požádali, aby jim sehnal Bartončíkův svazek, což se ukázalo nad jeho síly. Byl ovšem ochoten případně svědčit.

Ještě 30. května, kdy prezident v Karolinu přebíral čestný doktorát Univerzity Karlovy z filozofie a během ceremoniálu potkal Bartončíka, dal mu lidovecký předseda v zákulisí čestné slovo, že agentem nebyl.⁹¹ V té době už měl ovšem prezident od Rumla s Křižanem zprávy opačné. Přesvědčili ho, že Bartončík agentem jistojistě byl a že je třeba celou věc řešit. Havel si tedy podezřelého pozval na Hrad.

Rozprava se uskutečnila dva dny před volbami, v úterý 5. června, v takzvané bublině.⁹² Říkalo se tak kabině z ocelových plátů vestavěné do jedné z hradních místností, bez oken, s jedněmi dveřmi a malým světlíkem. Prezidentská kancelář tuto bezpečnostní vymoženost dostala darem od americké velvyslankyně Shirley Temple-Blackové, aby měl prezident v obzvlášť

delikátních záležitostech jistotu, že jednání nikdo neodposlouchává. U Bartončíka bylo jasné, že jednání bude vrcholně citlivé, a ještě chvíli před jeho příchodem Křižanův zástupce Oldřich Černý prezidentovi radil, aby si konverzaci pro jistotu nahrál, Havlovi se však takový postup nezdál fér a odmítl.

V bublině stál jeden stůl a tři židle. Křižan, který prezidenta k nepříjemnému úkolu doprovázel, měl dva úkoly: nalévat slivovici a v případě, že by Bartončík zapíral, doplnit fakta. Sám Havel totiž žádné materiály nečetl a podrobnosti případu neznal. Na details ale vůbec nedošlo – Bartončík, který při příchodu ani netušil, s čím ho chce prezident konfrontovat, byl zaskočen a nekladl téměř žádný odpor, jen se po chvíli tiše zeptal, co tedy má udělat. Domluvili se, že odstoupí z kandidátky ze zdravotních důvodů. Za to mu Havel slíbil zachovat mlčení. Nakonec se Bartončík ještě ptal, jestli by mu nemohli doporučit nějakého diskrétního lékaře, u něhož by se mohl na oko nechat hospitalizovat. A skutečně, v televizních zprávách večer hlásili, že předseda ČSL byl nenadále hospitalizován. Na Hradě získali dojem, že dohoda už se naplňuje, a Havel v klidu odletěl do Moskvy na přelomový summit Varšavské smlouvy.

Prezidentovi byla celá záležitost protivná – především proto, že v prosinci loňského roku, v delikátní chvíli, kdy už ho OF nominovalo na prezidenta, ale nevědělo, jak volbu technicky zařídít, Bartončík z pozice místopředsedy Federálního shromáždění pomáhal premiéru Čalfovi zpracovávat nejisté poslance. O to větší byla teď Havla úleva, jaké se našlo relativně bezbolestné řešení.

Hned následující den se však Ruml od svého nadřízeného Sachera dozvěděl, že Bartončík si všechno rozmyslel a na kandidátce zůstává. V náměstkovu zpěníla krev a rozhodl se jednat. Nejdřív zatelefonoval Havlovi do Moskvy, že proti Bartončíkovi veřejně vystoupí, což Havel vzal na vědomí,⁹³ napsal si sdělení a objednal se do ČTK. Tam na něj k jeho překvapení v kanceláři ředitele Petra Uhla čekala širší společnost včetně místopředsedy Federálního shromáždění Zdeňka Jičínského a českého generálního prokurátora Pavla Rychetského.⁹⁴ Většina přítomných Rumlovi jeho záměr schvalovala. Rychetský ještě ze schůzky telefonoval lidoveckému ministru Luďku Motyčkovi, jestli si to Bartončík nerozmyslí a přece jen neodstoupí. Poté, co Motyčka jménem svého předsedy odmítl, padlo kolektivní rozhodnutí přinutit Bartončíka k odchodu z kandidátky veřejně.⁹⁵

Opatrný Jičínský navrhoval ještě jednu konzultaci s prezidentem. Netrpělivý Ruml však odmítl, že prý by prezident mohl couvnout, a odjel do Československé televize. Ředitel Jiří Kantůrek zařadil do večerních zpráv Rumlovo prohlášení, jehož podstatou bylo sdělení, že informace rakouského týdeníku o Bartončíkovi byly pravdivé: „Během svého působení ve funkci náměstka federálního ministra vnitra jsem v těchto dnech přišel do styku se závažnými

informacemi, které jednoznačně svědčí o tom, že doktor Josef Bartončík v žádném případě nemůže působit jako poslanec Federálního shromáždění ČSFR.“ Kromě toho nekonkrétně promluvil o Bartončíkově slibu danému prezidentovi: „S těmito informacemi jsem se nesetkal pouze já.“ Politik prý komusi „přislíbil“ odchod z veřejného života a z kandidátky lidové strany, ale slib nedodržel.⁹⁶ Vypukl skandál prvního řádu.

Drsné Rumlovo řešení mělo tu výhodu, že si Hrad, už proto, že prezident a jeho nejbližší spolupracovníci byli v tu chvíli mimo hranice republiky, mohl umýt ruce. Po příletu z Moskvy ale o svou výhodu přišel. Na tiskovou konferenci svolanou k Bartončíkovu případu dorazili Ruml s Rychetským bez řádné přípravy, a když ani na opakované dotazy Ruml nedokázal upřesnit, kolik korun agent Bartončík od svého řídicího důstojníka inkasoval, moderátor brífinku a prezidentův mluvčí Michael Žantovský se k němu naklonil a pošeptal mu, ať tam „něco prskne“. K jeho směle radu zachytil mikrofon. Lidovci dostali „důkaz“, že se stali obětí politického spiknutí a že se proti nim s OF spojil i Hrad.

Jak to s Bartončíkovým agentstvím bylo? Jeho osobní svazek byl sice v prosinci 1989 podobně jako tisíce dalších skartován, na ministerstvu vnitra se nicméně podařilo jej zčásti rekonstruovat, především ze svazku lidovecké političky a Bartončíkovy milenky Věry Bartoškové, která s tajnou policií spolupracovala také. Noví lidé na ministerstvu vyvinuli pro Bartončíkovo usvědčení nemalou snahu. Uspíšili převoz registrů svazků z krajských měst do Prahy. Bartončíkova řídicího důstojníka Machatého dokonce z obavy, že by mohli přijít o tak klíčového svědka, před důležitým jednáním branně-bezpečnostního výboru schovávali v rekreačním objektu ministerstva na Sázavě.

Z dochovaných fragmentů se nedalo vyčíst, že by Bartončík StB prozrazoval důležité informace. Ale na to, aby se přesně zjišťovala a vážila míra provinění, tehdy ještě nebyly nástroje, a v tomto případě ani čas. K Bartončíkově směle se v případech, kdy byl osobní svazek skartovaný tak jako ten jeho, nedalo postupovat jinak než podle hrubého kritéria: byl-nebyl veden v kategorii tajný spolupracovník. A aktéři případu si podle všech jim dostupných informací museli myslet, že lidovecký politik spolupracoval.

Celá kauza nicméně zanechala v politickém světě vážné rány, některé z nich dlouhodobého rázu. Tak především Janu Rumlovi jeho dramatické vystoupení zmařilo další kariérní postup. Po volbách zůstal nadále na pozici náměstka, byť s rozhodujícím vlivem na chod úřadu. Ministrem se stal slovenský disident Ján Langoš. Ten si, pravda, se svým prvním náměstkem dobře rozuměl, nebýt aféry Bartončík, stal by se však Ruml ministrem už v létě 1990, a ne až za dva roky. Mluvčímu prezidenta Michaelu Žantovskému ještě po deseti letech lidovci ve společném projektu čtyřkoalice vytýkali jeho dávne komické, ale spíše náhodné účinkování na tiskové konferenci.

Za hlavního viníka lidovci považovali Václava Havla – a pokud až do té doby usilovali o jeho přízeň, po aféře k němu zaujali podobně rezervovaný postoj jako komunisté. Teprve v samostatné České republice, pod premiérem Klausem, který deptal stejně lidovce i Hrad, se vzájemný vztah spraví.

Do lidoveckého kolektivního povědomí se případ Bartončík uložil jako velký podraz, který stranu těsně před cílem připravil o prvenství a z něho plynoucí dominantní postavení v české politice. Strážlivě vzato a s ohledem na sociální a kulturní skladbu českého elektorátu to je nereálná představa, lidovci prostě potenciál stát se nejsilnější českou stranou neměli, ani tehdy ani později. Už několik týdnů před aférou Bartončík začaly jejich preference klesat.

Na druhou stranu je pravda, že aféra jistě prvky podrazu nesla a že jejich hlavní politický protivník, tedy OF a jemu blízcí činitelé, používal v zápase i nepovolené chvaty. Generální prokurátor, ředitel televize i ředitel ČTK byli zaměstnanci státu, od nichž se očekává nestranné vystupování, a oni tu aktivně pomáhali jedné politické síle. Nečisté metody používali s čistým svědomím, fungovala mezi nimi ještě spřízněnost z disentu a zvyk, že dobro je vždycky na jejich straně. Prezident se tomuto klanovému pojetí překvapivě dlouho bránil, nakonec ale stará gravitace zmožila i jeho. Svou roli zde sehrálo také osobní zklamání, že Josef Bartončík nedodržel slovo, které mu v bublině dal.

Stará gravitace se projevila i v tom, že ztracený prezident mezitím našel cestu zpět k OF a ve volební kampani se za něj postavil. Na začátku května, tedy čtrnáct dní po disputaci o Sachera, svolal do restaurace U Primátora poradou, kde si od přátel nechal rozptýlit poslední pochybnosti, jestli se hodí, aby jako hlava státu vystupoval na akcích jednoho z účastníků voleb. Roztrpčené předáky OF, kteří ho ještě před několika týdny podezírali z piklení, jak je vymazat z mapy a v českých zemích nastolit katolickou dominanci, alespoň na poslední chvíli odškodnil vstřícností, o niž tak dlouho usilovali. Nejenže neprotestoval, když zjistil, že si ho ve Špalíčku bez jeho svolení dali na plakáty,⁹⁷ v závěru kampaně osobně vystoupil na několika mítincích Fóra (dvakrát i Veřejnosti proti násilí). Navléklo se to tak, že prezident se v rámci svých okružních cest po krajích objevil na mítinku OF a tam podpořil toho či onoho svého přítele, který byl shodou okolností také kandidátem OF.

Pomoc od Havla sice přišla později, než by si Koordinační centrum přálo, byla však účinná. Ještě nedávno se OF děsilo potenciálu křesťanskodemokratického bloku, a z KSČ a jejích úskoků mělo dokonce takový strach, že těsně před volbami pro všechny případy nechalo natočit melodramatický klip, v němž Rudolf Hrušínský starší před československou vlajkou procitěně

varuje před nebezpečím komunistické recidivy, klip ale nakonec nepoužilo.⁹⁸ Ani nemuselo. Po vydařené kampani získalo ve všech třech komorách polovinu křesel vyhrazených pro poslance z českých zemí. Sesterská VPN s třetinou hlasů se sice podobným suverénem na Slovensku nestala, přesto i její výsledek předčil očekávání. Takto silné subjekty podle všech předpokladů měly jednáním o vládách naprosto dominovat. Ve skutečnosti jim ještě pořád dominoval prezident.

Čalfa II, Vacek II

V létě 1990 dosud platila třicet roků stará socialistická ústava, z níž se nedalo jednoznačně vyčíst, kdo přesně má jaké kompetence při sestavování vlády a především komu se ministři zodpovídají. V článku 62 sice stálo, že prezident „jmenuje a odvolává předsedu i ostatní členy vlády“, na jiném místě ústavy se ale psalo, že prezident musí odvolat vládu či jednotlivého ministra i na návrh parlamentu.⁹⁹ Havel tedy s oběma Čalfovými vládami jednal na samé hranici svých ústavních pravomocí – a to hlavně proto, že byl už přes půl roku zvyklý fungovat jako vrchní personální agentura ve státě a že to všichni kolem něho považovali za samozřejmost.

Už v prosinci 1989 a pak v lednu prošli skoro všichni ministři Občanského fóra a v menší míře i VPN jeho výběrem nebo alespoň schválením. Vybírat si ministry byl sice papírově úkol pro premiéra Čalfu, ten se ale až otrocky řídil instrukcemi z Hradu, pokud se Hrad o ten který resort zajímal – a tento stav vydržel po celý půlrok, kdy byla tzv. vláda národního porozumění u moci. Pro toto podrobení premiéra prezidentovi je charakteristická následující příhoda. Když byl jako agent Bezpečnosti vylustrován vicepremiér Josef Hromádka, vymyslel Havel, že místo něho do vlády pošle jiného evangelíka, chartistu Ladislava Hejdánka. Plán nakonec nevyšel kvůli pochybnostem samotného Hejdánka. Filosof sice při pohovoru s Čalfou získal dojem, že z něj není příliš šťastný, „premiér to ale ani nenaznačil. Jít kvůli mně do střetu s Havlem by si netroufl.“ O to větší úlevu na něm Hejdánek pozoroval, když mu nakonec sám oznámil, že do vlády raději nepůjde.¹⁰⁰

Kromě složení kabinetu mluvil Havel Čalfovi i do složení jeho úřadu vlády – ještě v listopadu 1990 odtud musel po intervenci Hradu odejít komunistický politolog (a agent-rezident StB) Oskar Krejčí¹⁰¹ –, určoval velvyslance na důležitá velvyslanectví, a jeho pravá ruka Jiří Křižan čistil generální štáb.

Ve všech těchto případech by snad ještě šlo argumentovat i legalisticky – argumentem, že jako hlava státu nese zodpovědnost za vládu, diplomatické služby a armádu. Václav Havel svým neformálním vlivem určoval i řadu dalších personálních rozhodnutí. Někdy na požádání: například OF s ním přes všechny vzájemné spory konzultovalo svou kádrovou politiku samo

Manželka Olga i po nástupu na Hrad dávala Havlovi důležitou zpětnou vazbu. Foto Ondřej Němec, 1995.